

UDK 002 : 323.281(497.13)»1920«
Prethodno priopćenje
Primljeno: 15. XI. 1991.

Izveštaj bana Matka Laginje o pobuni seljaka u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u rujnu 1920. godine

BOSILJKA JANJATOVIĆ

Institut za suvremenu povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Uz uvodnu analizu društveno-političke situacije i položaja te ponašanja seljaštva kao dvotrećinskog dijela stanovništva u tijeku razdoblja 1918.—1920. god., u radu se objavljuje integralni tekst izvještaja hrvatskog bana dr. Matka Laginje upućen vladi u Beogradu, datiran 24. rujnom 1920. god. Popraćen je, kao i uvodni tekst, bilješkama o literaturi i izvorima, važnim događajima i ljudima. Spomenuti se izvještaj prvi put objavljuje u cijelosti, a najvažniji je i najobuhvatniji izvor o velikoj seljačkoj pobuni u rujnu 1920. u tadašnjoj bjelovarsko-križevačkoj, zagrebačkoj i varaždinskoj županiji. Buna je izbila zbog nasilnih mjera vojnih vlasti za popunu komore (žigosanje stoke — osobito konja — i popis kola), ali je imala uzroke u općem nezadovoljstvu seljaštva u Hrvatskoj centralističko-unitarističkim režimom i karađorđevićevskom monarhijom uspostavljenima odmah nakon osnivanja Kraljevstva SHS. Pobuna nekoliko tisuća seljaka ugušena je u krvi. Ubijeno je petnaest seljaka, na desetke ih je teže i lakše ranjeno, nekoliko stotina izvedeno ih je pred sud i osuđeno na duge kazne tamnice.

U Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca gotovo od prvog dana njegova postojanja, tj. od 1. prosinca 1920. godine, sve do učvršćenja vlasti Aleksandra Karađorđevića Vidovdanskim ustavom 1921. godine, vladara koji je u to vrijeme od regenta postao kraljem, čovjeka koji je tada i u narednim godinama sve do nasilne smrti 1934. uz pomoć vojnih vrhova i velikosrpske buržoazije bio glavnim arbitrom u političkom životu zemlje raspolažući i osobnom velikom ekonomskom moći, često su izbijali nemiri stanovništva, osobito seljačkog, i posebno u Hrvatskoj.¹ Nemira je među

¹ Još uvijek nema monografije koja bi analizirala pojave i tijek seljačkih buna u vrijeme postojanja Kraljevstva SHS, odnosno u Kraljevini Jugoslaviji. Tek je dijelom objavljena građa o njihovom tijeku, predmet su istraživanja pojedinih autora o odre-

seljaštvom, kao što je poznato, bilo i prije završetka prvoga svjetskog rata 1918., pa i nakon 1921., ali su bune seljaka u tijeku 1919. i 1920. godine na području Hrvatske² bile najmasovniji iskaz neprihvatanja nove države i nove vlasti. Zato su bile i drastično ugušene.

Seljaštvo je u cijelom Kraljevstvu SHS, a slično je bilo i na teritoriju Hrvatske, gdje je ipak bila razvijenija privreda (novčarstvo, trgovina, zanatstvo, industrija) nego u drugim dijelovima zemlje (osim Slovenije), bilo dvotrećinski dio ukupnog stanovništva.³ Nezadovoljstvo seljaštva govori ujedno i o velikom nezadovoljstvu stanovnika Hrvatske monarhijom i dinastijom Karadorđevića, i centralističkim upravljanjem sveukupnim društvenim životom, glavnim obilježjima sistema koji se ubrzano izgrađivao nakon 1. prosinca 1918. godine. Uz novi sistem vlasti, koji je određivao bezuvjetno podređivanje srbijanskoj monarhiji i dinastiji Karadorđevića »u ime narodnog jedinstva« — što je značilo onemogućivanje nacionalne samobitnosti čak i Hrvatima i Slovencima kojih se ime nalazilo u nazivu države, a da o drugima i ne govorimo — te centralističko upravljanje svim oblicima društveno-političkog života, izgrađivan je i sistem represije usmjeren na zaštitu i promicanje istaknutih ciljeva. U tom pravcu najprije je djelovala vojska, u kojoj su glavninu rukovodećih kadrova činili Srbi, kao udarna snaga aparata vlasti. Ona se, osobito u dijelovima Hrvatske gdje je došlo do seljačkih nemira, ponašala kao okupatorska sila, iako je naglašavala svoju osloboditeljsku ulogu. Posebno je

denom kraćem vremenskom odsječku tema vezanih uz selo i seljaštvo ili nekih drugih društvenopolitičkih zbivanja, ili se spominju i ocjenjuju npr. u pregledima povijesti toga razdoblja. Ovdje ćemo navesti neke od svih tih vrsta radova ne ulazeći u njihovu valorizaciju. Tako: *Josip Vidmar*, Prilozi građi za povijest 1917—1918, s osobitim osvrtom na razvoj radničkog pokreta i odjeke Oktobarske revolucije kod nas, *Arbivski vjesnik*, I/1958., str. 11—173; isti, Prilozi građi za historiju radničkog pokreta i KPJ 1919. godine, na i. mj. II/1959., str. 7—227; *Bogdan Krizman*, Građa o nemirima u Hrvatskoj na kraju godine 1918, *Historijski zbornik*, X/1957., str. 111—129; *Zbornik građe za povijest radničkog pokreta i KPJ 1919—1920*. Dvor, Glina, Ivanić-Grad, Kostajnica, Kutina, Novska, Petrinja, Sisak, Sisak 1970., priredila: Josipa Paver, 457 str. + 15 str. fotografija i reprodukcija (dalje *Zbornik građe*); *D. Mitrović*, Pobune u Varaždinskoj županiji 1919. godine, *Vojnoistorijski glasnik*, 5/1957.; *Dragoslav Janković*, Društveni i politički odnosi u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca uoči stvaranja Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista) 1. XII. 1918.—20. IV. 1919., *Istorija XX veka*, zbornik radova, I/1959., str. 7—147; *Hrvoje Matković*, Hrvatska zajednica, Prilog proučavanju političkih stranaka u staroj Jugoslaviji, na i. mj. V/1963., str. 5—136; *Bogumil Hrabak*, Radikalizacija seljaštva u Hrvatskoj i Slavoniji 1919. i 1920. godine, *Zbornik Historijskog instituta Slavonije*, 10/1973., str. 13—80; *Stanislava Koprivica-Oštrić*, Vojnička pobuna u Varaždinu 23. srpnja 1919, *Povijesni prilozi*, 2/1983., str. 65—94; *Josip Horvat*, *Politička povijest Hrvatske*, Zagreb (1938.) 1989., knj. II, str. 150 i dalje; *Ferdo Čulinović*, *Jugoslavija između dva rata*, Zagreb 1961., knj. I, str. 185 i dalje; *Otokar Keršovani*, *Povijest Hrvata*, Rijeka 1971., str. 114; *Branko Petranović*, *Istorija Jugoslavije*, Beograd 1980., str. 42.

² Nemira na selu u to vrijeme bilo je i u drugim krajevima Kraljevstva SHS, kao i u Dalmaciji, i u Istri koja je došla pod vlast Kraljevine Italije, ali su bune u zapadnom Srijemu, Slavoniji, Podravini, Međimurju i Hrvatskom zagorju — dakle velikom dijelu Hrvatske — u tijeku 1919. i 1920. godine dale obilježje nemirima na selu u čitavoj Hrvatskoj, a umnogome i u cijeloj zemlji.

³ Usp. *Zdenka Šimončić-Bobetko*, *Gospodarstvene prilike u sjevernoj Hrvatskoj u godinama poslije prvoga svjetskog rata*, *Časopis za suvremenu povijest*, 3/1990., str. 21—37, gdje je navedena i ostala literatura.

među stanovništvom tih krajeva izazivala neprijateljstvo brutalnim batinanjem neposlušnika bilo koje vrste.⁴ Sustav represije, zatim, očitovao se u strogu, svakodnevnom praćenju i kažnjavanju svakog pokušaja protesta protiv vladajućeg poretka — od verbalnog delikta (prvenstveno uvrede kralja i regenta, odnosno kraljevske kuće) do izbjegavanja plaćanja poreza, odbijanja vojne obveze, te na kraju do otvorene, spontane ili organizirane pobune.⁵ Uz vojsku je jačala i policija, koja je imala velike ovlasti (npr. policijskom odlukom mogle su se nepoćudne osobe, pa i cijele grupe ljudi, ne samo zatvoriti na duže vrijeme nego i prognati iz nekoga kraja). Kontrola stanovništva i represiji režima prema njemu služila je uvelike i žandarmerija koja je također imala, osobito na selu, velike ovlasti u praćenju i kažnjavanju nepouzdanih osoba ili organizacija.⁶ Sve te organizacije imale su posebnu ulogu u gušenju pobuna stanovništva. Zatim je postupno izgrađivano i kazneno zakonodavstvo (na početku su uglavnom na teritoriju cijele države primjenjivani srbijanski zakoni⁷) za cijelu zemlju

⁴ U svojoj knjizi *Vojska Kraljevine SHS 1918—1921*, Beograd 1988., 358 str., *Mile Bjelajac* u poglavlju *Mjesto i uloga vojske u unutrašnjem političkom životu Kraljevine SHS 1918—1921*. godine konstatira da je vojska branila uspostavljeni poredak, pa ističe da je njezina vrhovna komanda sama težila pravnim rješenjima u tijeku svojih postupaka protiv raznih slojeva stanovništva. S tog aspekta ocjenjuje i intervenciju vojske npr. protiv Albanaca na Kosovu, kao i protiv pobunjenih seljaka u Hrvatskoj, ne ulazeći u suštinu represije koju je provodila vojska kao udarna snaga vladajućeg režima. Mnogo je u ocjeni represije određeniji *D. Janković* u već spomenutom svom radu *Društveni i politički odnosi*, str. 88, kad kaže da je srpska vojska »u suštini postala obična nasilnička žandarmerija koja zavodi 'red i mir', koja se batinama i oružjem bori protiv svoje braće (braće i u nacionalnom i u socijalnom pogledu) iz drugih jugoslavenskih pokrajina«. I *Svetozar Pribičević*, u tijeku 1919. godine ministar unutrašnjih poslova Kraljevstva SHS, dakle i sam odgovoran za postupke vojske, u svojoj knjizi *Diktatura kralja Aleksandra*, Zagreb 1990. (napisanoj i objavljenoj mnogo godina nakon tih događaja — 1933. godine u Parizu) na str. 20, 36, 37 i drugim mjestima potpuno negira osloboditeljsku ulogu srpske vojske, osobito u odnosu na Hrvatsku, i ukazuje na sistem represija koji je od početka dominirao u Kraljevstvu SHS zahvaljujući kralju Aleksandru i vojsci.

⁵ U tijeku 1919., a također i 1920. godine i kasnije, velik je broj seljaka iz raznih područja Hrvatske (npr. iz Vođinaca kod Vinkovaca, iz Taborišta kod Gline, iz sela Pakrana, iz Malog Korenova kod Bjelovara, iz Velikih Bastaja, iz Ličkog Petrova Sela, iz Lužana kod Sl. Broda, iz Končanice kod Daruvara, iz Opatovca kod Karlovca, iz Zavalja kod Korenice, iz Obreža, iz Slane kod Petrinje itd.) bio optužen, na osnovi prijave susjeda ili žandara, te osuđen zbog verbalne uvrede kralja Petra, regenta Aleksandra ili samo kraljevskog doma. Oni su obavezno proveli po nekoliko dana u zatvoru u tijeku istražnog postupka i tu bili izvrgnuti maltretiranju raznih vrsta. Zanimljivo je napomenuti da je o svakom pojedinom verbalnom deliktu bio obaviješten Beograd, koji je odobravao pokretanje sudskog postupka. Sudski se postupak, doduše, osobito 1920. godine završavao abolicijom, ali su do tada ti seljaci prošli zatvor i maltretiranja. O tome ima niz dokumenata u Arhivu Hrvatske (dalje: AH), RKP, kut. 34, 1/3090, 3114, 3140, 3141, 3142, 3144, 3147 (1920., itd.).

⁶ Žandarmerija je nakon priprema, a da bi se nekako odteretila vojska, formirana kao poluvojna organizacija u siječnju 1919. godine odlukom Ministarskog savjeta, i imala je najmanje 10.000 pripadnika, dakako naoružanih. Formalna odluka o njezinu formiranju donesena je 26. veljače 1919. Usp. *D. Janković*, *Društveni i politički odnosi*, 97 i 98.

⁷ Vidi *J. Horvat*, *Politička povijest*, n. dj., str. 166; *S. Pribičević*, *Diktatura...*, na više mjesta; vidi i lit. u bilj. 1. U nas još uvijek nema monografije o pravnom sistemu u Kraljevstvu SHS, odnosno Kraljevini Jugoslaviji, tom značajnom osloncu i uporištu vladajućih režima, kojim se, iako vrlo često prividno, ta država iskazivala naročito prema inozemstvu kao pravna država. Ipak, Hodimir Širotković u poglavlju *Državno-*

te, dakako, činovnički i sudski aparat, kako bi se i pravnim sredstvima i raspoloživim administrativnim mjerama postigla što uspješnija provedba zacrtanih ciljeva u društveno-političkom životu Kraljevstva SHS.⁸

Seljaštvo je svoje nezadovoljstvo često pokazivalo spontano, što se vidjelo po raznim primjerima širom Hrvatske.⁹ Mnogo je više nezadovoljstva izbijalo pod utjecajem dvaju političkih faktora. Jedan od njih bila je Radićeva Hrvatska pučka seljačka stranka (HPSS), koja se odmah od početka distancirala od nove države, monarhije i centralizma, uvjeravajući svoje pristase i druge političke čimbenike u zemlji i svijetu da nastalo stanje smatra privremenim i da o obliku države mora odlučiti Ustavotvorna skupština (Konstituenta) izabrana voljom naroda na principima četrnaest Wilsonovih točaka, prvenstveno na temeljnom pravu na samoodređenje naroda. Radić i njegova stranka oštro su kritizirali poteze nove vlasti u uspostavljanju monarhije i centralizma zahtijevajući republiku i slobodno odlučivanje naroda o svim društvenim poslovima i obavještavajući o tome određene političke krugove u inozemstvu. Ta svoja gledišta, a ovdje su ona izložena u reduciranom obliku, stranka iznosi na raznim skupštinama u tijeku 1919. i 1920. godine i po selima i manjim mjestima, a ne samo na svojim glavnim skupštinama u Zagrebu. Takva su nastojanja vlasti ocijenile vrlo opasnim, i velik je broj skupština zabranjen (a i sam vođa stranke, Stjepan Radić, bio je gotovo cijelu 1919. i velik dio 1920. godine u zatvoru).¹⁰ Međutim, Radićeve su se ideje širile među seljaštvom i na druge načine, osobito posredstvom povjerenika¹¹ i lista *Dom* (koji je također često zabranjivan) u kojem je bilo mnogo napisa o represiji režima prema selu i seljaštvu, te o uzrocima buna i nemira.¹² Radićeva je stranka bila očit inspirator otpora seljaštva osobito u obliku odbijanja vojne obveze i drugih davanja za vojsku, ali i općenitog odbijanja monarhije i vjernosti njoj (npr. odbijanje prisege vjernosti općinskih odbornika kralju Petru¹³).

Drugi politički čimbenik koji je nesumnjivo imao utjecaja na iniciranje, pa i organiziranje seljačkih nemira u to vrijeme bili su povratnici iz Rusi-

pravni razvitak stare jugoslavenske države 1918—1941, u knjizi *H. Sirotković-Lujo Margetić, Povijest država i prava naroda SFRJ*, Zagreb 1988., na str. 215—319, na osnovi objavljenih izvora i literature dao je glavne naznake i o tim pitanjima.

⁸ Više o tome u *D. Janković, Društveni i politički odnosi*, str. 98 i dalje.

⁹ *B. Hrabak, Radikalizacija seljaštva*, n. dj. Vidi i *J. Horvat, Politička povijest*, na više mjesta.

¹⁰ *Usp. bilj. 1.* Vidi i *B. Krizman, Korespondencija Stjepana Radića 1919—1928*, Zagreb 1973., knj. 2; *Ivan Mužić, Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Ljubljana 1987., gdje je navedena i druga brojna literatura.

¹¹ Već u tijeku 1919., a također i u 1920. godini, dok je S. Radić bio u zatvoru, a bili su progonjeni i članovi vodstva stranke, povjerenici Hrvatske pučke seljačke stranke (HPSS) imali su važnu ulogu među seljaštvom. O tome postoji niz izvještaja organa vlasti koji se čuvaju u Arhivu Hrvatske (npr. PRZV, 6—14, 14739—16286/1920., kut. 996) i u Arhivu Instituta za suvremenu povijest (dalje: AISP), grupa XXI, inv. br. 190, 197, 210, 225, 254, 277 itd.

¹² List *Dom*, glavno glasilo HPSS-a, počeo je u Zagrebu izlaziti 1906. godine. U tijeku 1919. godine bio je zabranjen. Obnovljen kao *Slobodni dom* 1920. godine u tijeku rujna 1920. i kasnije dosta je pisao o represijama prema seljaštvu.

¹³ AISP, XXI, inv. br. 170.

je, a zatim i socijalisti-komunisti, odnosno Komunistička partija Jugoslavije, koji su u tijeku 1919., a dijelom i 1920. godine, razvili široku agitaciju i u sjeverozapadnoj Hrvatskoj pozivajući seljake da sami provedu agrarnu reformu, obećanu od vlasti, ali ne i izvršenu, tj. da podijele vlastelinsku zemlju bez odštete zemljoposjednicima. Uz to su pozivali i na uspostavu novoga društvenog sistema, tj. »sovjetskih republika i dakako svrgavanje postojećeg«.¹⁴

U tijeku 1919. godine u Hrvatskoj, kako je već rečeno, osobito u njezinu sjeverozapadnom dijelu, izbijali su seljački nemiri prouzročeni trajnim nezadovoljstvom novom vlasti — zbog centralizma i monarhije — a potaknuti neposrednim povodima od skupoće svih životnih potrepština, izmjene novca u omjeru jedan naspram četiri u korist nove valute-dinara, a na štetu krune, dotadašnjeg novca u dijelovima nove države koji su do ujedinjenja bili pod Austro-Ugarskom, oduzimanja dvadeset posto vrijednosti žigosanih kruna u pograničnim krajevima kako bi se umanjio učinak pritjecanja toga novca iz susjedne Mađarske, do problema vezanih uz agrarnu reformu te prisiljavanja na izvršenje vojne obveze. Seljacima je osobito teško padalo novačenje mladića i njihovo upućivanje u Srbiju, daleko od mjesta stalnog boravka, kao i obvezatna dvomjesečna vojna vježba čak i za one koji su bili četiri godine u ratu, te uhićenje rođaka kao talaca za vojne neposlušnike.¹⁵ K tome treba dodati i pojedine lokalne ili regionalne odredbe proizišle iz samovolje vojnih, policijskih ili žandarmerijskih zapovjednika, a dakako i opću represiju prema seljaštvu vezanu uz plaćanje poreza ili u povodu verbalnih delikata, tj. uvrede regenta, kralja ili kraljevske kuće.¹⁶

Do žestoke pobune seljaka u bjelovarsko-križevačkoj, zagrebačkoj i varaždinskoj županiji došlo je na početku rujna 1920. godine. Neposredan povod toj buni bila je odluka centralnih vojnih vlasti, a vrijedila je za cijelu zemlju, o popisu stoke i žigosanju konja, te evidentiranju kola za transport. Po toj odredbi trebalo je popisati stoku i žigosati konje za eventualne potrebe vojske. Bila je to odluka utemeljena na srbijanskom zakonu o ustrojstvu vojske. Takva mjera popune vojnih rezervi i komore, odnosno transporta, bila je u Hrvatskoj do tada potpuno nepoznata. Uz opće nepovjerenje prema novoj vlasti, koja se već bila iskazala represivnim mjerama naspram seljaštvu, izazvala je strah da će stoka tako biti oduzeta, i to bez ikakve naknade. Uz to su vojne vlasti odredile da svaka općina ima dati za vojne potrebe određeni broj konjskih sprega — uz konje i kola bili su za vojnu vježbu određeni i vlasnici — kako bi se neki pukovi, doduše u Hrvatskoj, popunili transportnim sredstvima i odmah za njih osigurali i ljudi. Pobuna se spremala u tijeku kolovoza 1920. godine, u čemu su veliku ulogu imali pripadnici Radićeve stranke. Oni su svakako pridonijeli i brzom širenju pobune koja je počela u Velikom Grđevcu, u županiji bjelovarsko-križevačkoj, 2. rujna 1920. godine. Plamen pobune

¹⁴ B. Hrabak, Radikalizacija seljaštva, na više mjesta.

¹⁵ O pitanjima odbijanja vojne obveze u tijeku 1919. i 1920. godine postoji niz dokumenata koji se čuvaju u Arhivu Hrvatske (npr. PRZV, 61—4, 14743, kut. 996; RKP, kut. 5, 595, 1087/1920., 43, 62, 108/1921., itd.).

¹⁶ Usp. bilj. 5 i 13.

proširio se s većim ili manjim intenzitetom po selima i gradovima te županije. Pobunjeni seljaci napali su žandarmerijske stanice (npr. u Grubišnom Polju, ali i u drugim mjestima) te kancelarije općinskih (npr. u Rači, u Ivanjskoj itd.) i kotarskih (npr. Garešnica) oblasti, gdje su spaljivali spise o popisu stoke i kola. Palili su i slike kralja Petra i regenta Aleksandra, oduzimali oružje u privatnim kućama. U pomoć žandarmeriji ubrzo je stigla vojska. Bilo je mrtvih i ranjenih i na strani pobunjenika i na strani aparata vlasti. Seljaci su porušili željezničku prugu, posjekli više brzojavnih stupova i prekinuli telefonske veze. Osobito žestoko bilo je u Novoselec-Križu gdje su seljaci osnovali »Narodnu gardu«, imenovali zapovjednika mjesta i zahtijevali uspostavu »Hrvatske seljačke republike«. U zagrebačkoj je županiji pobuna počela u kotaru Dugo Selo, u selima Bregi i Oborovo 6. rujna 1920. godine, kad su seljaci napali žandarmerijsku stanicu. Ubrzo zatim, oko podne, napali su i žandare u Dugom Selu. Oko 600 seljaka uspjelo je razoružati desetak žandarmerijskih oficira koji su se ovdje slučajno nalazili. Žandari su ubrzo dobili pomoć iz Zagreba. Stigla je i žandarmerija i vojska. Ranjeno je više seljaka, a 17 ih je odmah uhićeno. Pobunjeni su seljaci ovdje namjeravali svrgnuti glavara općine i uspostaviti seljačku republiku.

Pobuna se zatim proširila i na kotar Sisak. Ovdje su se prije izbijanja pobune proširile glasine da će seljaci širom Hrvatske navaliti na Zagreb kako bi iz zatvora oslobodili uhićenog Stjepana Radića. Vlada je na te dojave poslala u općinu Martinska Ves odred vojnika kako bi zaustavila bunu, što joj je i uspjelo. Ali je zatim buna izbila u općini Gušće, gdje su seljaci razoružali žandare i protjerali sve općinske činovnike. Slično se dogodilo i u Topolovcu. Nakon toga pobunjeni su seljaci srušili željezničku prugu između Lekenika i Siska. Bili su skriveni u gustim šumama, a kako se pronio glas da će seljaci oboružani strojnica krenuti na naseljena mjesta, prestrašene su vlasti poslale na njih odred vojnika iz Siska i jedan iz Zagreba. Zbog pokidanih komunikacija ta akcija nije bila sinkronizirana, pa je iz Siska stigla ne samo pješadija nego i baterija topova. Uz žandare odred vojnika iz Siska uspio je rastjerati seljake, izgubivši pri tome nekoliko vojnika i žandara. Pohvatan je veći broj pobunjenika koji su odmah predani sudu u Petrinji. U mjestu Letovanić seljaci su pokušali razoružati žandarmerijsku stanicu, ali u tome nisu uspjeli. Tom prilikom ubijeno je nekoliko seljaka. Seljaci su se pokušali oduprijeti vojsci u mjestu Cerje. I tu je ubijen jedan seljak, a jedan je ranjen. U cijelom sisačkom kotaru uhićeno je više od stotinu seljaka i predano sudu.

Žestoko je bilo i u Sv. Ivanu Zelini, također u zagrebačkoj županiji. Nakon manjih sukoba u pojedinim selima za vrijeme žigosanja stoke seljaci su, iako je akcija popisivanja stoke bila već po naredbi vlasti prestala, prodrli u Sv. Ivana Zelinu i opljačkali kotarsku i općinsku upravu, stanicu financijske straže i nekoliko privatnih trgovina. Ubili su i kotarskog predstojnika. Tek je vojska, poslana iz Zagreba, ugušila bunu.

U Kašini je ubijen općinski blagajnik kod kojega su se nalazili spisi o popisu stoke. Napadnuta je i općinska uprava i privatne trgovine. U Mariji Bistrici seljaci su presjekli telefonske žice, a zatim razoružali žandare, opljačkali žandarmerijsku stanicu, općinsko poglavarstvo i neke trgovine. Spalili su sve spise u općini. Tek je žandarmeriji pristigloj iz

Zagreba uspjelo ugušiti bunu. Pritom je teško ranjen jedan seljak. I u Gornjoj Stubici seljaci su napali općinsko poglavarstvo i spalili sve spise. Odmah je poslana vojska koja je zajedno sa žandarima ugušila bunu 9. rujna 1920.

Pobuna se proširila i na varaždinsku županiju i zahvatila kotar Zlatar. U mjestima Mače i Lobar seljaci su spalili općinske spise — one koji su se odnosili na popis stoke. I ovdje je vojska pomogla žandarmeriji ugušiti bunu.

Tom rujanskom pobunom bilo je zahvaćeno nekolikto tisuća seljaka. Pobunjenici su u pet od osam kotara bjelovarsko-križevačke županije, u četiri od petnaest u zagrebačkoj i u jednom od osam u varaždinskoj, zahtijevali ukidanje popisivanja, žigosanja i davanja stoke za komoru. U nekim mjestima zatražili su i uspostavu svoje vlasti — u čemu su npr. u Novoselec-Križu privremeno i uspjeli — a takvi su zahtjevi izazvali brutalni istup režima prema seljacima. Ipak treba reći da je akcija žigosanja i popisa stoke prekinuta službeno 4. rujna 1920., nakon intervencije bana dr. Matka Laginje¹⁷ u Beogradu, pa je to pridonijelo da se buna ne širi po drugim županijama. Od polovice rujna došlo je do smirivanja bune u svim pobunjenim krajevima. Obračun, međutim, vojske i žandarmerije bio je izuzetno brutalan, pa je počela prijetiti mogućnost nove pobune. Predstavnici vojske bili su vrlo grubo prema seljacima već prilikom popisivanja i žigosanja stoke u mjestima gdje je ono obavljano.¹⁸ Kad je počelo ugušivanje bune, sredstva se nisu birala. U buni je ubijeno 25 ljudi. Više od polovice bili su seljaci — njih 15. Više je od stotinu ljudi ranjeno, a među njima i opet najviše seljaka. Prilikom istrage također je velik broj seljaka lakše i teže ranjen, jer su istražni organi kao glavno sredstvo imali batine. Zbog toga je bilo prosvjeda u parlamentu i u javnosti, a ban Laginja izdao je naredbu o obaveznom sudske-liječničkom pregledu uhićenika kako bi se ustanovile njihove povrede i proveo pravni postupak bez fizičkog maltretiranja.¹⁹

Rujanska seljačka buna u sjeverozapadnoj Hrvatskoj izazvala je burne reakcije ne samo te, 1920., godine nego i kasnije. Gotovo svi politički

¹⁷ M. Laginja (Klana 1852. — Zagreb 1930). Bio je hrvatskim banom od 22. veljače do 11. prosinca 1920. godine kao lider Hrvatske zajednice. O njegovu banovanju više u: *H. Matković*, Hrvatska zajednica, n. dj., str. 44 i dalje. O njemu kao političaru i književniku vidi: *Matko Laginja*, Književna djela i rasprave, Pula—Rijeka 1983. (*Mirjana i Petar Strčić*, Matko Laginja, str. 7—29), gdje je spomenuta i ostala literatura.

¹⁸ AH, PRZV, 6—14, 14743, kut. 996; AISP, XXI, inv. br. 225.

¹⁹ Prikaz tijeka bune načinjen je prema izvještaju koji ovdje objavljujemo, te prema izvještajima koji su o tom problemu objavljeni u spomenutom Zborniku građe. U svom spomenutom radu *B. Hrabak* na str. 60 navodi pisanje zagrebačkih novina i iznosi broj od 24 poginule osobe, od čega 14 seljaka. U navedenom Zborniku, str. 386, objavljen je statistički izvještaj o poginulima u tijeku bune. Iz njega se vidi da su ubijena 4 seljaka u Letovaniću, po dva seljaka u Garešnici i Ivanjskoj, po jedan u Velikom Grđevcu, Kutini, Oborovu, Hrastelnicu, Cerju, Sv. Ivanu Zelini, te Novoselcu (kraj Zagreba). Dvojica su vojnika poginula u Križu, a jedan u Novoselcu (kraj Zagreba). Jedan je žandar ubijen u općini Sela, a jedana žandarmerijski poručnik u Dugom Selu. Po jedan činovnik ubijen je u Sv. Ivanu Zelini, Belovar-Moravču i Kašini. Dvojica financija poginula su u Kloštar-Ivaniću. Prema tome, ubijeno je 15 seljaka.

čimbenici, a dakako posebice organi vlasti, bavili su se ovako ili onako uzrocima, tijekom i ugušivanjem bune. Bilo je u tome mnogo polemičkih razlika — od obrane seljaka i njihovih zahtjeva (dakako, koliko se moglo zbog represivnih mjera vlasti) do žestoke osude i političke i sudske.²⁰ Organi vlasti od općina do Zemaljske vlade za Hrvatsku i Slavoniju u Zagrebu, vlada u Beogradu, žandarmerija i vojska bavili su se uzrocima, tijekom i ugušivanjem bune kako bi zaštitili sistem i uveli red i mir. Ipak su i među njima postojale određene razlike. Dok su vojska i žandarmerija istupale kao brutalni, represivni organi vlasti, a za njima nisu mnogo zastali ni pojedini općinski i kotarski poglavari, vlada u Zagrebu, osobno ban dr. M. Laginja i njegov bliski suradnik u to vrijeme dr. Milovan Zoričić²¹, pokazali su određeno razumijevanje za seljake nastojeći da se prema uhićenima provedu pravne mjere i da se postupak svede u civilizirane granice, da se prekinu fizička maltretiranja i omogući normalan sudski postupak. Laginja je o tijeku bune izvještavao vladu Milenka Vesnića u Beogradu.²² Najopsežnije je to učinio u izvještaju od 24. rujna 1920. godine koji je kao strogo povjerljiv materijal uručen predsjedniku vlade Milenku Vesniću i ministru unutrašnjih poslova Miloradu Draškoviću.²³ Izvještaj je 27. rujna 1920. godine predao sam Laginja u Beogradu. U popratnom dopisu nazvao ga je »spomenicom o posljednjim događajima u Hrvatskoj« i napomenuo da se ne bi smio javno upotrijebiti u raspravi u parlamentu, jer je riječ o činjenicama koje još podliježu istrazi. Predložio je da se o izvještaju održi tajna parlamentarna rasprava, što samo govori o složenosti situacije u kojoj se buna odigrala.²⁴

U dosadašnjoj historiografiji taj izvještaj nije dovoljno poznat, premda je u fragmentima objavljen u knjizi *Ferde Čulinovića*, *Odjeci oktobra u jugoslavenskim krajevima*, Zagreb 1957., str. 127—131. Spominje se i u radovima H. Matkovića, B. Hrabaka, a objavljen je i opširniji regist njegovu sadržaja u knjizi *Zbornik građe za povijest radničkog pokreta i KPJ 1919—1920*. Dvor, Glina, Ivanić-Grad, Kostajnica, Kutina, Novska, Petrinja, Sisak. Taj je zbornik priredila Josipa Paver.²⁵ Iako je izvještaj nastao djelovanjem organa vlasti koje su imale za cilj ugušivanje bune, ipak je najopsežniji sačuvani izvor, u mnogo čemu i najautoritativniji, nastao na osnovi izvještaja kotarskih i općinskih organa vlasti podređenih vladi u Zagrebu, te žandarmerije i vojske, koji su se morali držati opisa događaja, a nisu davali isključivo komentare tih zbivanja. Napisao ga je

²⁰ O reakcijama na bunu vidi B. Hrabak, *Radikalizacija seljaštva*, 62 i dalje; H. Matković, *Hrvatska zajednica*, 52 i dalje.

²¹ M. Zoričić (Zagreb 1884. — Zagreb 1971.). U tijeku 1920. godine bio je banski savjetnik u Zemaljskoj vladi u Zagrebu. Usp. o njemu *Juraj Andrašy*, Dr Milovan Zoričić, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 3/1971., 405; *Enciklopedija Jugoslavije*, Zagreb 1971., knj. 8, 631.

²² M. Vesnić (Dunište, Sandžak 1863. — Pariz 1921.), predsjednik vlade od 17. V. 1920. do 1. I. 1921. (sastavio dvije koalicijske vlade). Usp. na i. mj. 482.

²³ M. Drašković (Polom, Srbija 1873. — Delnice 1921.). Bio ministar unutrašnjih dela od 18. VIII. 1920. do 18. VII. 1921., kad je ubijen. Usp. na i. mj., Zagreb 1958., knj. 3, 80.

²⁴ AH, PRZV, 6—14, 14743—16217 Pr. kut. 996. U tom spisu Laginja navodi i broj od 25 poginulih osoba u tijeku bune. Vidi i *Zbornik građe*, 372.

²⁵ Vidi bilj. 1.

dr. Milovan Zoričić, vjerojatno u suglasju s banom Laginjom, koji ga je potpisao, pa čak i dodao neke napomene na konceptu izvještaja.²⁶ Izvještaj je šapirografiran, po svemu sudeći, u svega deset primjeraka: po jedan primjerak za bana Laginju, za M. Zoričića, za »pismohranu« (arhivu) vlade, za M. Vesnića, za M. Draškovića, za Državno nadodvjetništvo u Zagrebu (državno tužilaštvo) te za vladine povjerenike u Zagrebu — dr. Milana Rojca²⁷, dr. Alberta Bazalu²⁸, dr. Nikolu Gjurgjevića²⁹ i Jurja Demetrovića³⁰. Ban Laginja osobno je posvetio veliku pažnju razrješenju tih burnih događaja na velikom području Hrvatske, događaja koji su uznemirili sve političke čimbenike, što posvjedočuje i taj izvještaj i banov dnevnik.³¹ U M. Zoričiću imao je dobra pomoćnika, dakako u rješavanju pravne strane problema. On mu je bio pomoćnikom i u istrazi o »zlostavama pučanstva«, pokrenutoj još u tijeku ugušivanja bune, i u nastojanju da se onemogući fizičko maltretiranje seljaštva i provede pravni postupak.³²

Tiskanje toga izvještaja u integralnom obliku i s podacima o okolnostima i tijeku seljačke bune u rujnu 1920. godine na području sjeverozapadne Hrvatske ima zadaću potaknuti sveobuhvatnija znanstvena istraživanja i interpretiranje tih zbivanja, koja su pokazala složenost društvenih odnosa, proturječnosti između najvećeg dijela hrvatskog stanovništva i vlasti, i onih u Beogradu i onih u Hrvatskoj, bez obzira na natsojanja bana Laginje da se u razrješenju sukoba postupi pravnim sredstvima, a ne nasiljem koje su provodile žandarmerija i vojska, pa čak i organi vlasti. Izvještaj pokazuje korijene nezadovoljstva seljaštva u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, njegovu spremnost da se odupre režimu centralizma i nasilja, ali i spremnost organa vlasti da po svaku cijenu uguše otpor i bunu. Doprungen drugim podacima iz raznih izvještaja organa vlasti (od općinskih do žandarmerije i vojske), taj izvještaj ujedno govori o represivnoj politici režima prema seljaštvu u Hrvatskoj, pa sve te činjenice pokazuju da je

²⁶ Ti su izvještaji uglavnom sačuvani u AH, PRZV, 6—14, 14743, kut. 996. Vidi i Zbornik građe za povijest radničkog pokreta i KPJ, naveden u bilj. 1. Tu su objavljeni razni izvještaji s područja tadašnjeg kotara Sisak koji se odnose na seljačku bunu. Prvi je izvještaj od 27. kolovoza 1920., a posljednji od 27. studenog 1920. godine.

²⁷ M. Rojc (Zagreb 1855. — 1946.) bio je u Zemaljskoj vladi u Zagrebu predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu, a u tijeku 1920. godine povjerenik za unutarnje poslove te član Privremenog narodnog predstavništva. Usp. Ko je ko u Jugoslaviji, Zagreb 1928., 130; vidi i *Izidor Kršnjavi*, *Zapisci*, iza kulisa hrvatske politike, knj. I i II, 293 i dalje.

²⁸ A. Bazala (Brno 1877. — Zagreb 1947.). U tijeku 1920. godine bio povjerenik za prosvjetu i vjere u Zemaljskoj vladi. Vidi Hrvatski biografski leksikon, Zagreb 1983., knj. 1, 553—556, gdje je spomenuta i ostala literatura.

²⁹ N. Gjurgjević (Donji Miholjac 1864. —?). U tijeku 1920. godine bio je povjerenik za pravosuđe Zemaljske vlade u Zagrebu. Usp. o njemu: Ko je ko, n. dj., 43; vidi i *Stanoje Stanojević*, *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*, Zagreb 1929., knj. I, 491.

³⁰ J. Demetrović (Jastrebarsko 1885. — Beograd 1945.). Kao član Demokratske stranke u tijeku 1919. i 1920. godine povjerenik za narodno gospodarstvo u Zemaljskoj vladi u Zagrebu. Usp. Enciklopedija Jugoslavije, Zagreb 1984., knj. 3, 417.

³¹ Dnevnik M. Laginje čuva se u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu, Rariteti. Usp. i *Marijan Grakalić-Petar Strčić*, 1920 — presudna za Hrvatsku. Iz dnevnika bana Matka Laginje, *Večernji list*, 31. VII. do 24. VIII. 1991., gdje su objavljeni fragmenti toga dnevnika samo iz 1920. godine.

³² AISP, XXI, inv. br. 225.

seljačka buna u rujnu 1920. godine važan indikator proturječnosti i sukoba između hrvatskog stanovništva i vlasti već na početku nove države. Izvještaj dr. Matka Laginje, ili »spomenica« kako ga on naziva, čuva se danas u Arhivu Hrvatske u Zagrebu u fondu Predsjedništva Zemaljske vlade Hrvatske i Slavonije u Zoričićevu konceptu i u šapirografiranom obliku pisanom latinicom pod signaturom: PRZV 6-14, 14743-16217 Pr. kut 996. Jedan primjerak izvještaja u šapirografiranom obliku čuva se u Arhivu Instituta za suvremenu povijest u Zagrebu pod signaturom grupa XXI, inv. br. 225. Na Zoričićevu konceptu, pisanom rukom i crnom tintom, označeni su neki dijelovi koji su imali biti izostavljeni u kraćoj verziji izvještaja, odnosno »spomenice«, ali ta verzija, ako je tada i napisana, danas nije sačuvana. Uz to valja dodati da je na tom istom konceptu sam ban Laginja, što je ovjerio i svojim paraфом, napisao ovu dopunu: »Nakon sam podnijeti u najkraće vrijeme predlog za promjenu parbenog postupnika, kako bi se i mimo kaznenih mjera moglo posve hitnim načinom civilnim sudovanjem omogućiti naknada štete državi, općinama i pojedincima što bi na nemirne elemente djelovalo da ih uzdrži od opetovanja oštećivanja tuđe imovine. N(ota) B(ene) Do kojeg vremena trebati će se ovo posebice podastreti opširnije i za sada ovdje otpada. 24/9 1920.« Ovdje se izvještaj, »spomenica«, objavljuje kako je i napisan bez ispravaka osim najočitijih tiskovnih grešaka.

Ban Hrvatske i Slavonije (žig)
Broj 16217 Pr. 1920.

Strogo povjerljivo!³³

Na temelju dosada stiglih izvještaja o seljačkoj pobuni u županijama bjelovarsko-križevačkoj, zagrebačkoj i varaždinskoj čast mi je izvijestiti o razvoju događaja ovo:

Iz opetovanih izvještaja, što ih prama ovdješnjoj odredbi svake sedmice predlažu veliki župani o općem stanju u županiji, a koji su izvještaji u prepisu dostavljani ministarstvu, moglo se je viditi, da u širokim slojevima pučanstva postoji jedno latentno nezadovoljstvo, uzrokovano poglavito velikom skupocóm sviju potreština, koje kao posljedci svjetskog rata posvuda postoje.³⁴

Nemože se poreći, da je ovo nezadovoljstvo u velike povećavano i nekim dosadanjim administrativnim mjerama kao n. pr. izmjenom novca u omjeru 1:4, oduzimanjem 20% prigodom žigosanja novca, odredbom da svaki, pa i onaj, koji je tolike godine sproveo u ratu, imade služiti u vojsci još 2 mjeseca, uhapšivanje rođaka kao jamaca za vojne neposlušnike, ukinuće davanja limitne soli Graničarima, mjesto obećavane slobode sadjenja duhana i pečenja rakije drakonski i još tome nejednaki postupak financijskih organa, uskrata državnih

³³ Te su riječi u izvorniku izvještaja otisnute žigom.

³⁴ O gospodarskim prilikama poslije prvoga svjetskog rata usp. *Mira Kolar-Dimitrijević*, Radni slojevi Zagreba od 1918. do 1931, Zagreb 1973., gdje je navedena i ostala literatura. Vidi i Z. *Šimontić-Bobetko*, Gospodarstvene prilike, n. dj.

blagajna da primaju sitan novac, što uzrokuje sve to veće nepovjerenje u državu, zadocnjelo isplaćivanje beriva državnim namještenicima i vojnicima, što se tumači kao nesolidnost države i t. d. i t. d.

Glasine o povišenju poreza na četverostruko izrabljuju se na sve strane po huškačima da se narodu prikaže, kako je to posljedica relacije 1:4 između dinara i krune, kako dinar u Srbiji ima istu kupovnu snagu kao kruna ovdje, pa će tako pučanstvo ovih krajeva faktično plaćati 4 puta veći porez od onog u Srbiji.

Uz to dolazi i strastveno istupanje sviju političkih stranaka, kojim se u narod unosi još veća zabuna, naročito kad gdje koji demagozi upotrebljavaju svaku priliku, da postojeće nezadovoljstvo pučanstva izrabe u svoje svrhe.

Kraj ovakovog raspoloženja širokih masa nadošla je provedba popisa stoke i žigosanja konja prema srbijanskom zakonu o ustrojstvu vojske koji je protegnut na cijelu Kraljevinu. Ova mjera, koja je u ovim krajevima sasvim nepoznata, znatno je uzbunila duhove seljaka, jer se rogato blago ovdje nije nikada dovodilo na popisivanje i jer se naročito u području uvodno spomenutih županija običaje stoka kod kupoprodaje obilježavati znakom kupca, pa je narod lako povjerovao nekim huškačima, koji su od sela do sela nosili glasove, da žigosanje konja znači, da ih time država uzima u posjed, te da će se svi konji, pa i sva popisana stoka seljacima oduzeti.

Oblasti nastojale su da narod upute, kako žigosanje nikako ne znači oduzimanje konja ni stoke, pa je tako i uspjelo u nekim krajevima, naročito u onima, gdje je narod bio manje izvržen uplivu huškača protiv današnjem državnom stanju, provesti žigosanje i ako uz očito nepovjerenje i nezadovoljstvo pučanstva.³⁵

U to uzbuđeno raspoloženje naroda nadošla je daljnja odredba vojnih vlasti, da se radi popunjenja nekih pukova u stanje spremne imade dati komora pa je određeno, da svaka općina imade dati stanoviti broj sprega. Ova je odredba došla iznenada tako, te civilne vlasti nijesu imale kada da narodu svestrano protumače ovu ustanovu. Pučanstvo, koje je i onako već uslijed samog žigosanja bilo u strahu, da će mu se konji i stoka oduzeti, shvatilo je odredbu o podavanju komore početkom takvog oduzimanja i to tim više, što mu građanske oblasti nisu znale odgovoriti na pitanja, tko će naknaditi konja, ako postrada, zašto se ne obavlja procjena, zašto se ne izdaju potvrde i t. d.³⁶

Sam tečaj događaja je ovaj:

I

ŽUPANIJA BJELOVARSKO-KRIŽEVAČKA³⁷

Glasom izvještaja podžupana od 8. septembra broj 1787 v. ž., dostavljenog ministarstvu dne 13. septembra 1920. pod brojem 15.411 Pr. pučanstvo onoga kraja isticalo je, da se apsolutno ne krati dati potrebite konje i sprege, no

³⁵ Tako npr. u Dvoru, u Senju, itd. (AH, PRZV, 6—14, 14743—15539 i 15694).

³⁶ Ministarstvo vojske i mornarice donijelo je tu odredbu 29. lipnja 1920. godine, a vojne komande, svaka za svoje područje, određivale su koliko im je potrebno kola za njihovu komoru. O tome u AH, PRZV, 6—14, 14743—15933, 16788, 17182, itd.

³⁷ Naslov u izvorniku izvještaja podvučen isprekidanom crtom.

traži, da mu se prema dosadašnjim običajima sve isplati, ili barem da se obavi komisionalna procjena. O tom je napose izviješteno već izvještajem podžupana od 5. septembra broj 1752 v. ž., koji je ministarstvu dostavljen ovdješnjim aktom od 7. septembra 1920. broj 15.169 Pr. a gdje je priložen i naročito spisani zapisnik, u kojem pučanstvo moli procjenu.

Kotar Grubišno polje

Općina Vel. Grdjevac

Općina Rača³⁸

Samo komešanje započelo je dne 2. septembra u mjestu Vel. Grdjevac, kotar Grubišno polje,³⁹ gdje su se ljudi po podne skupili iz sela Rače, Kovačice, Drljanovca i Orlovca, (sve upravne općine Rača), te su domaće ljude odgovorili od predaje konja. Ovo javljeno je u noći od 2. na 3. septembra telefonom povjereniku za unutrašnje poslove⁴⁰ koji je odredio, da odmah izađe na lice mjesta jedan upravni činovnik, pa je još iste noći izaslan županijski tajnik Marjanović uz asistenciju žandara pod komandom kapetana Milčića.⁴¹ Dne 3. septembra došlo je opetovano do zgrnuća, no županijski tajnik Marjanović primirio je ljude i primio u zapisnik njihovu molbu. Uslijed toga vratio se je tajnik Marjanović dne 4. septembra u jutro u Bjelovar, dočim je kapetan Milčić sa žandarmima ostao u Vel. Grdjevcu. No već 4. septembra došlo je ponovno do zgrnuća mase nadošle naročito iz općine Rače i Ivanovo selo, pa je rulja ovaj puta navalila na žandarme, te su navodno dvojica ranjena, dok su se ostali razbježali. Jedan je pobunjenik kod toga ubijen, broj ranjenih je nepoznat. Ovdje se žandari, kojih je bilo 15 očito nijesu ponjeli kako treba, jer su se rastepli kud koji, a sam je kapetan Milčić stigao u Bjelovar presvučen u seljačko ruho.

Općina Grubišno polje⁴²

U samom mjestu Grubišnopolje masa je takodjer navalila dne 4. septembra, te je razoružala žandarmerijsku stanicu, nakon toga prodrla je u zgradu kotarske oblasti i općinskog poglavarstva. Potanko izvješće o događajima nije još stiglo.

Kotar Garešnica⁴³

U kotaru Garešnica⁴⁴ pokušala je dne 3. septembra oko 14 sati oboružana rulja, sprečiti uredovanje komisije za žigosanje konja i popis vozila i stoke

³⁸ Ovaj naslov, kao i sva druga imena kotara, općina ili mjesta, u šapirografiranom izvorniku, kao i u Zoričićevu konceptu, nalazi se na margini stranice, podvučen crtom.

³⁹ Riječi »Vel. Grdjevac, kotar Grubišno polje« — podvučene su u izvorniku isprekidanom crtom.

⁴⁰ Milan Rojc. Vidi bilj. 27.

⁴¹ Ime tajnika Marjanovića do sada se nije moglo ustanoviti. Kapetan Janko Milčić spominje se i kasnije u izvještaju u vezi s bunom u Popovači.

⁴² Vidi bilj. 38.

⁴³ Isto.

⁴⁴ Riječi »kotaru Garešnica« podvučene su isprekidanom crtom.

(blaga). Kod te uzbune sudjelovali su pretežno ljudi iz susjednog kotara bjelovarskoga, a došlo je do uporabe oružja po oružnicima, te su ubijeni seljaci Pavao Kolarević i Jakob Krnjak.⁴⁵

Kotar Bjelovar

Općina Rača⁴⁶

U kotaru bjelovarskom provalilo je dne 4. septembra sakupljeno mnoštvo u ured općinskog poglavarstva u Rači i tražila je od općinskog blagajnika da im izruči popis vozila i stoke, što je ovaj bio prisiljen učiniti. Spise je mnoštvo spalilo.

Općina Ivanjska⁴⁷

Istoga dana stiglo je u Ivanjsku (kotar Bjelovar) žitelja iz susjednih mjesta Blatnica, Štefanje, Zdenčeca, Sisčana, Starog Sela i Laminca, njih oko 300, oboružani puškama i sjekirama, pa su raširili po selu vijest, da u Garešnici i Bereku vojska oduzima stoku i žito. Tu je došlo do sukoba sa oružnicima, koji su napadnuti pucnjavom vatru uzvratili te su ubijeni Ivo Pavlović i Antun Lemež, dok je jedan seljak teško i više njih lako ranjeno. Svjetina se je na to razbježala.⁴⁸

Općina Severin⁴⁹

Dne 5. septembra došla je u selo Severin (kotar Bjelovar) povorka od kojih 200 osoba, koji su u Severinu strani. Prodrli su u zgradu općinskog poglavarstva pa su spise o popisu stoke i vozila spalili. Jednako iznijeli su i slike Njegovog Veličanstva Kralja i Njegovog Visočanstva Regenta iz općine, iz škole i iz stana mjestnog paroha te ih spalili.

Općina Velika Pisanica⁵⁰

Iste noći oko 22 sata došla je rulja u mjesto Veliku Pisanicu gdje su ljudi skinuli i popalili slike Kralja i Regenta te neke službene spise. Jednako su u svim ovim mjestima i po privatnim kućama oduzimali oružje da se naoružaju.

⁴⁵ O njima se do sada ništa nije moglo utvrditi. Ban Laginja u svom Dnevniku pod nadnevkom 5. rujna 1920. godine piše da je obaviješten kako je »Bjelovarska županija slabo. Garešnica osobito. Česi predvodili (!!). Kot. predstojnik rekbi svojim brutalnim postupkom povod zlu. Nisu proti popisu, već su proti žigosanju i rekviziciji«.

⁴⁶ Vidi bilj. 38. U knjizi *F. Čulinovića, Odjeci Oktobra*, n. dj., dodan je uz ovaj naslov i naslov Općina Vojni Križ, koji je u izvorniku na sasvim drugom mjestu.

⁴⁷ Vidi bilj. 38. Ovog naslova u *F. Čulinovića* — nema, a dalje slijedi tekst između ovog i narednog naslova, tj. tiskan je tekst od riječi »Istoga dana...« do riječi... »na to razbježala«.

⁴⁸ O tim se žrtvama do sada nije moglo ništa utvrditi.

⁴⁹ Vidi bilj. 38. U knjizi *F. Čulinovića, Odjeci Oktobra*, n. dj., nema toga dijela izvještaja, tj. od naslova »Općina Severin« do početka teksta u poglavlju »Općina Vojni Križ«.

⁵⁰ Vidi bilj. 38.

Kr.(aljevske) županijskoj oblasti stizale su vjerodostojne prijave, da se gomila ljudi sprema navaliti na mjesto Trojstvo, te preko te općine u Podravinu i dospjeti do Drave, gdje da će im Mađžari dati oružje. Zato je izaslana vojna pomoćnica i tako u općini Trojstvo nije mir narušen.

Općina Farkaševac⁵¹

U općini Farkaševac, kotar Bjelovar, pojavili su se također pojedinci zovući narod na uzbunu, no izaslana pojačanja žandarmerijskih stanica stigla su pravodobno, tako te tamo nije bilo bune.

Općina Gudovac, mjesto Kokinac⁵²

Dne 7. septembra izvadjen je kod mjesta Kokinca komad željezničke pruge, što je odmah opravljeno.

U sva gore navedena mjesta izaslani su iz Bjelovara odredi vojske i žandarmerije te je bez daljnjih sukoba mir uspostavljen, a provodi se energično hvatanje krivaca, koji se predaju sudu.

Kotar Križevci⁵³

U kotaru Križevci nije došlo do nemira, tek kotarski predstojnik izvješćuje dne 8. septembra pod brojem 31 Res., da je žigosanje konja i pozivanje u komoru silno uzrujalo narod koji se boji, da će mu se sve žigosano oduzeti, jer da će ono, što je žigosano sa »K« pripasti Karagjorgjeviću, a ono što je žigosano sa »A« da će pripasti Regentu Aleksandru. U područje kotara dolaze tuđi agitatori, koji podstrekavaju na otpor proti državne vlasti.

Općina Vrbovec⁵⁴

Tako su tih dana prošla osmorica kroz neka sela općine Vrbovec prema Sv. Ivanu Zelini i govorili narodu, neka budu mirni i neka čekaju na njihov poziv. Kad ih pozovu, neka ustanu, a oružje da će dobiti. Ovim se agitatorima nije moglo ući u trag no tvrdi se da su od preko Drave, a da su došli u općinu Vrbovec od Čazme. Osim spomenutoga da naročito na pučanstvo vrlo zlo djeluje grubi postupak vojnih izaslanika, koji narod prigodom popisivanja i žigosanja grde i psuju đapače čuškaju i tuku. Određeno je da se ovo potonje izvidi te da se navedu konkretne činjenice.

Kotar Čazma⁵⁵

U kotaru Čazma⁵⁷ razvili su se događaji glasom izvješća kr.(aljevske) kotarske oblasti od 8. septembra 1920. br. 1755 koji je dostavljen ministarstvu

⁵¹ Isto.

⁵² Isto.

⁵³ Isto.

⁵⁴ Riječi »kotaru Križ« podvučene isprekidanom crtom.

⁵⁵ Vidi bilj. 38.

⁵⁶ Isto.

⁵⁷ Riječi »kotaru Čazma« u izvorniku podvučene isprekidanom crtom.

ovostranim izvješćem od 20. septembra 1920. broj 15678 Pr. ovako: Dne 4. septembra došlo je na oko 400 oboružanih ljudi u Čazmu, pa su najprije htjeli razoružati oružničku postaju, no onda su se primirili i razišli. Prema izvidima kr.(aljevske) kotarske oblasti bili su žitelji sela Mikleuš, Pobjenik, Vrtlinska, Siščani, Zdenčec, Vučani, Daskatica i Vagovina, sve upravne općine Čazma,⁵⁸ te sva sela općine Štefanje u noći od 3. na 4. septembra alarmirana su na ustanak po nekim stranim seljacima agitatorima trubljenjem te zvonjavom crkvenih zvona da podju i da pomognu u Garešnici žiteljima, koji su se oprli žigosanju i podavanju komore.⁵⁹ Jedan dio žiteljstva pošao je u Garešnicu, drugi na Čazmu da najprije razoružaju oružnike, te da se domognu oružja. Tko nije dobrovoljno išao, taj je bio siljen prijetnjama i batinama. Po selima išle su posebne patrole pobunjenika, koje su tjerale muškarce na okup.

Istog dana (4. septembra) u noći skupila se je opet masa u Čazmi, a žandarmi, kojih je bilo devet, nekuda se posakriše, tako te je masa po volji mogla gospodariti u mjestu. Ponajprije su u zgradi kotarske oblasti raznijeli oružje, koje je svojedobno bilo oduzeto žiteljstvu (oko 50 komada većinom starih pušaka i pištolja), a zatim su po privatnim kućama obavili pretres za oružjem, koje su oduzimali, a da inače nijesu dirali u privatno vlasništvo. Općinske činovnike u Čazmi seljaci su otjerali i predali upravu općine blagajniku Nikoli Pavloviću.⁶⁰ Ujedno zatražila je masa da kotarski predstojnik sazove sjednicu općinskog odbora, koji je prije 8 dana bio uskratio prisegu vjernosti, da taj odbor preuzme agende, pa je predstojnik, ne imajući nikakove asistencije i bio prisiljen, da sjednicu sazove za dva dana kasnije u ponedjeljak.⁶¹ Međutim je drugi dan prispjela iz Zagreba poslana vojna pomoćnica od jedne čete sa mitraljezom i brzo uspostavila mir i red u samoj Čazmi, a pohvatano je oko 40 krivaca.

Općina Vojni Križ⁶²

U noći od 5. na 6. septembra posječeno je više brzojavnih stupova te je prekinut svaki telefonski i brzojavni spoj. U općini Vojni Križ počeli su nemiri 5. septembra. Žiteljstvo potaknuto je na nemire po nekim ljudima iz Čazme, pa je jedan od njih, neki Ivan Rebrek koji je poznati zločinački tip i već odsjedio 6 godina u kaznioni već i uhićen.⁶³ Oboružana masa navalila je na žandarmerijsku postaju i razoružalo⁶⁴ ju, zatim je pošla na željezničku postavu⁶⁵ Novoselec-Križ, gdje je zaustavila vlak iz Zagreba, tako da je taj vlak krenuo dalje tek slijedećeg dana. Na željezničkoj postaji presječene su telegrafске i telefonske žice i odnešen je brzojavni aparat. Žitelji ovog kraja tvrde sada da je to učinjeno s razloga, jer da im je javljeno, da vojska dolazi

⁵⁸ Na ovom mjestu u izvorniku je na margini stranice istaknut naslov »Općina Čazma i Štefanje«, podvučen isprekidanom crtom.

⁵⁹ Vidi bilj. 45.

⁶⁰ O njemu se do sada nije moglo ništa utvrditi.

⁶¹ O prisezi vjernosti kralju usp. bilj. 13.

⁶² Vidi bilj. 38 i 46.

⁶³ O njemu za sada nema više podataka.

⁶⁴ Na margini sa strane istaknut naslov »Stanica Novoselec—Križ« podvučen isprekidanom crtom.

⁶⁵ Treba postaju.

pokupiti stoku. Iste noći oduzela je masa u Križu sve oružje koje je bilo kod privatnika, a dne 6. septembra u jutro otjerali su općinsko činovništvo i zatvorili ured te postavili straže. Slike Njegovog Veličanstva Kralja i Njegovog Visočanstva Regenta iznijela je masa iz općine i spalila ih. Buntovnici bili su u Križu potpuno organizovani, osnovali su »narodnu gardu« i imenovali zapovjednika, a ujedno su propagirali i radili za »Hrvatsku seljačku republiku«, te bi ta republika imala biti za koji dan proglašena. »Narodna garda« preuzela je upravu u svoje ruke, postavila je straže, a na željezničkoj stanici imenovali su glavarom postaje nekoga Matu Božičevića.⁶⁶

Nije još ustanovljeno da li je i u koliko u ustanak upleten župnik Juraj Tomac⁶⁷, tek se zna, da su k njemu u vrijeme ustanka zalazili neki glavni kolovođe. Što su s njime govorili, nije izvidjeno, ali ima i izjava sa više strana, da je on pučanstvo odgovarao od bune.⁶⁸

Dne 7. septembra stigao je u Križ vlak iz Zagreba, koji je vozio vojnu pomoćnicu u Kutinu. Buntovnici navalili pucnjavom na vlak te je ubijen jedan vojnik, a pet ih je ranjeno, od kojih je jedan kasnije umro. Vojska je uzvratila vatru, te su navodno dva buntovnika ubijena, no o tome još nema službene potvrde.

Općina Kloštar-Ivanić⁶⁹

U Kloštru Ivaniću napla je masa također oružničku stanicu, a kad su se oružnici predali, napala je financijalnu stražu koja se je junački branila. Tu su dva financa ubijena. Na to je masa istjerala sve činovnike iz općine, jer da će namjestiti svoje činovnike. Općinski bilježnik udaren je kolcem po glavi i ranjen, tako da je jedva utekao.

Kotar Kutina

Općina Popovača⁷⁰

Glede pobune u kotaru Kutina izvijestio je podžupan bjelovarski, da je žandarmerijski kapetan Janko Milčić⁷² dne 7. septembra u 18 sati javio »da je seljačka stranka u Popovači razoružala oružničku postaju i da prijete pogibao, na će navaliti na Kutinu«. Ujedno bile su predsjedništvu vlade stigle vijesti iz Novske, da je u kotaru Kutina pobuna, pa je zamoljena hitna vojna pomoć iz Zagreba, a istodobno poslano je prugom Sisak—Novska—Banova

⁶⁶ O M. Božičeviću usp. regeste objavljene u spomenutom Zborniku građe, str. 321 i 403. Božičević je uhićen tek potkraj listopada 1920. godine u šumi Garjevica zajedno s nekim drugim vođama bune. Usp. i regist dopisa velikog župana iz Bjelovara od 20. rujna 1920. o buni u Novoselec—Križu, na i. mj., str. 320—321.

⁶⁷ J. Tomac, dugogodišnji župnik u Križu, bio je član Hrvatske stranke prava. Usp. Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika Kraljevina Hrvatske i Slavonije 1918., Zagreb 1918., str. 110; vidi i Zbornik građe, n. dj., str. 367, 372 i 410.

⁶⁸ Ovaj odlomak — od riječi »Nije još« do riječi »odgovarao od bune« nije objavljen u knjizi F. Čulinovića, *Odjeci oktobra*.

⁶⁹ Vidi bilj. 38.

⁷⁰ Isto.

⁷¹ Riječi »kotaru Kutina« podvučene u izvorniku isprekidanom crtom.

⁷² Vidi bilj. 41.

Jaruga 30 žandara, kojim se je priključilo 30 vojnika od čete, što je na zamolbu predsjedništva vlade već prije bila dirigovana iz Broda u Novsku za zaštitu željeznice. Ova je pomoć pravodobno stigla u Kutinu i ondje ugušila nemire. Sam razvoj događaja opisuje kr.(aljevska) kotarska oblast u Kutini u izvješću od 8. septembra 1920. broj 156 Pr., koji je dostavljen ministarstvu dne 13. septembra 1920. pod ovdješnjim brojem 15512 Pr. kako slijedi:⁷³

Buna, koja je u noći od 5. na 6. septembra buknila u mjestu Križ kotara Čazma prenešena je 6. septembra u mjesto Popovaču. Tamo je sakupljenoj masi priopćeno, da je odredba o žigosanju jur obustavljena, no u to su prišli neki huškači iz Križa, pa je masa od blizu 2000 ljudi razoružala žandarme. Pročulo se je bilo dne 7. septembra da će seljaci iz sela Gračenice i Repušnice navaliti na Kutinu, svrgnuti upravno i sudbeno te općinsko činovništvo i preuzeti vlast u svoje ruke,⁷⁴ no kad su dne 8. septembra oko 9 sati u jutro došli u Kutinu, dočekalo ih je vojništvo i žandari, pa je jedan otpornik ubijen i više ih je ranjeno, dok je 15 kolovođa uhićeno. Uhićen je također Stjepan Uroić,⁷⁵ već otprije poznati glavni agitator Radićeve seljačke stranke, koji je i u ovoj pobuni imao znatna udjela. Kod nemira palo je dosta poklika za »Hrvatsku seljačku republiku«, pa je u Popovači bilo osnovano i »narodno vijeće«.⁷⁶

Svakako je karakteristično da su u ovom kraju nemiri buknuili nakon zvaničnog proglašenja, da je žigosanje obustavljeno.

II

ŽUPANIJA ZAGREBAČKA⁷⁷

Kotar Dugoselo⁷⁸

U kotaru Dugoselo⁷⁹ županije zagrebačke razvili su se događaji ovako:

U samom kotaru, naročito u općini Brckovljan postojalo je veliko neraspoloženje pučanstva proti žigosanju konja tako, te je kotarski predstojnik dne 4. septembra sam na svoju ruku žigosanje, koje je bilo određeno za 9. septembra odgodio na dan 17. septembra. Ipak u ovom kotaru nisu nemiri izbili samostalno, nego tek u vezi sa nemirima susjednog kotara Čazma, županije bjelovarsko-križevačke.

⁷³ U knjizi *F. Čulinovića*, *Odjeci Oktobra*, n. dj., nije objavljen odlomak koji počinje »Ujedno bile su predsjedništvu«, a završava riječima »kako slijedi«. Dokument koji se ovdje citira objavljen je uz regist u Zborniku građe, n. dj., 297.

⁷⁴ Na margini stranice, bez prekidanja teksta odlomka, istaknut je naslov »Mjesto Kutina« i podvučen isprekidanom crtom.

⁷⁵ Taj 36-godišnji seljak bio je uhićen 8. rujna 1920. i po nalogu Državnog nadodvjetništva iz Zagreba predan sudu u Bjelovaru gdje je saslušan 17. rujna 1920. godine. O njegovoj djelatnosti usp. Zbornik građe, 55 i dalje; vidi i *B. Krizman*, *Korespondencija*, 35 i dalje; *I. Mužić*, *S. Radić*, 55 i 200.

⁷⁶ U knjizi *F. Čulinovića*, *Odjeci Oktobra*, n. dj., nema odlomka koji počinje riječima »Pročulo se je«, a završava s »osnovano i 'narodno vijeće'«.

⁷⁷ I taj je naslov u izvorniku izvještaja podvučen isprekidanom crtom.

⁷⁸ Vidi bilj. 38. U knjizi *F. Čulinovića*, *Odjeci Oktobra*, nema tog dijela teksta sve od naslova »Kotar Sv. Ivan Zelina«.

⁷⁹ Riječi »kotaru Dugoselo« u izvorniku izvještaja podvučene su isprekidanom crtom.

Dne 6. septembra u jutro saznalo je predsjedništvo vlade na telefonski upit u Ivanić gradu (susjedno s kotarom Čazma, gdje su bili nemiri), da se u mjestu Bregi sakupljaju seljaci pod oružjem. Istoga dana u jutro stigla je i vijest, da su u Oborovu, kotar Dugoselo, seljaci napali žandarmerijsku stanicu. Kotarska oblast, koja je od ovih mjesta udaljena preko 20 kilometara, nije o tome još imala obavijesti pa je upućena odavde, da stvar hitno izvidi. Međutim je već malo kasnije kotarski predstojnik primio vijest od seoskog starješine sela Ježevo da mnoštvo naoružanih seljaka kreće proti Dugoselu, pa je to telefonski javljeno ovamo i zatražena je vojna pomoćnica, koju je gospodin povjerenik za unutrašnje poslove⁸⁰ smjesta lično zatražio od gospodina komandanta IV. armijske oblasti⁸¹, a koja je otišla iz Zagreba tek u večer.

Ustanovljeno je naknadno, da su 6. septembra pred zoru došli u selo Ježevo seljaci iz općine Bregi, na čelu im član središnjeg odbora Radićeve H.P.S.S. Nikola Srdović iz Zaklepice⁸², te su ondje stali zvoniti na uzbunu proglašivši, da je revolucija buknuła, pa s toga neka se svatko priključi, jer će u protivnom slučaju stradati životom i imetak mu biti uništen. Treba krenuti na Dugoselo i zauzeti općinu i kotarsku oblast. Upravu imao je preuzeti Srdović. Oko podne stigla je rulja⁸³ od blizu 600 seljaka u Dugoselo gdje je najprije naišla na desetak žandarmerijskih oficira, koji su tamo bili na naučnom putovanju, pa je te oficire razoružala oduzevši im sablje. Kod toga ubijen je potporučnik Gjorgje Vuić⁸⁴, kako je to javljeno u izvješću kr.(aljevske) kotarske oblasti od 9. septembra broj 5676, dostavljenom ministarstvu ovostranim izvještajem od 11. septembra 1920. broj 15497 Pr. Pridošlih šest žandarma sa poručnikom Marijanom Pušićem⁸⁵ upotrijebilo je oružje, pa je tu ranjeno više otpornika. Podjedno uhapšeno je 17 osoba, među njima Nikola Srdović⁸⁶ iz Zaklepice, koji je odmah i priznao, da je on vodja i začetnik uzbune te da je kao pristaša Radićev htio svrgnuti glavara općine i kotara da ostvari Radićevu Hrvatsku⁸⁷ seljačku republiku. U općini Brckovljan ustanovljen je kao začetnik otpora Stjepan Valentak iz Gornjeg Štakorovca⁸⁸, vatreni pristaša Radićev, koji je već dulje vremena agitirao među pučanstvom govoreći inteligentnijim seljacima, da valja zbaciti sa vlasti i uništiti gospodu, dok je opet sirotinji, koja nije imala interesa za vlast govorio, da će doći Srbijanci, pokupiti svu stoku i odvući ju u Srbiju. Dne 6. septembra pošao je taj Valentak sa 20—30 ljudi u sela i pozivao je narod da se smjesta pridruži i podje u susret Srbima,

⁸⁰ Milan Rojc. Vidi bilj. 27.

⁸¹ Bio je to general Miloš Vasić. Usp. *M. Bjelajac*, Vojska, 162.

⁸² Iako se nalazio u zatvoru zbog bune u studenom 1920. godine, Srdović je bio jedan od kandidata HPSS-ove liste u izborima za Konstituantu u studenom 1920. godine — za zagrebačku županiju. Više o njemu i njegovoj djelatnosti usp. Zbornik građe, 372, 375, 412; *B. Krizman*, Korespondencija, 73 i dalje; *I. Mužić*, S. Radić, 188.

⁸³ Na ovom mjestu u izvorniku izvještaja na margini sa strane istaknut je naslov »Mjesto Dugoselo«, podvučen isprekidanom crtom.

⁸⁴ O njemu se do sada nije moglo ništa utvrditi.

⁸⁵ Isto. Možda je to sin vijećnika Pušića, poslanog u Sv. Ivana Zelinu na istraživanje vijeka bune. Usp. *Laginja*, Dnevnik, 10. 9. 1920. Vidi bilj. 31.

⁸⁶ Vidi bilj. 82.

⁸⁷ Kod ove riječi u izvorniku izvještaja na margini je istaknut naslov »Općina Brckovljan«, podvučen isprekidanom crtom.

⁸⁸ Za sada nema o njemu više podataka.

koji dolaze pokupiti marvu i konje. Ova rulja došla je do općinskog poglavarstva u Brckovljanu i otela ondje pohranjene 4 vojničke puške, no te su kasnije dragovoljno vraćene. Stjepan Valentak je u bježstvu te do sada nije uhićen.

Općina Lupoglav⁸⁰

Zanimivo je, da se komunističko selo Lupoglav, gdje su ljudi većinom zidari, koji polaze na rad u Zagreb, nije priključilo buni. I tamo skupili su se ljudi pod utjecajem lažnih vijesti, da vojska u Bregima kupi stoku, posudje, rublje i t. d. no kad im je po ozbiljnim ljudima razloženo, da to nije istina razišli su se svojim kućama. Odanle došli su općinski bilježnik i dva ugledna seljaka k svojoj kotarskoj oblasti u Dugoselo i tražili su očitovanje, da je žigosanje obustavljeno, pa kad im je pokazan o tome brzojav velikog župana, očitovali su, da jamče da se nijedan od Lupoglavaca neće pridružiti buni.

Općina Bregi⁸⁰

U općini Bregi skinuli su seljaci upravitelja općine pa su postavili upraviteljem općine jednog od istaknutih ljudi Radićeve H.P.S.S. Šimuna Lončarića⁸¹, prozvanog »kapetan«, no ovaj je nakon dolaska vojne pomoćnice uhićen i uprava općine opet uspostavljena, pa je u cijelom kotaru Dugoselo ubrzo nastao potpuni mir.⁸²

Općina Oborovo⁸³

U Oborovu⁸⁴ navalila je masa na žandarmerijsku stanicu pa je ubijen uporabom oružja po žandarima jedan otpornik dok je komandir stanice Šaka⁸⁵ teško ranjen u ruku i bedro sa više hitaca.

Kotar Sisak⁸⁶

Iz kotara Dugoselo⁷⁹ prehvatio je pokret i na kotar Sisak.⁸⁸ Još 6. septembra javio je telefonom kotarski predstojnik iz Siska, da se u mjestu Martinska Ves (na desnoj obali Save, nedaleko mjesta Topolje i Bregi) opaža gibanje i uznemirenje pučanstva, te da se govori, da su mađarski bolševici provalili iz Mađarske do Ivanić grada. Dne 8. septembra širile su se već u kotaru Sisak (općina Martinska Ves) glasine o tome, da će biti navala na Zagreb radi

⁸⁰ Vidi bilj. 38.

⁸⁰ Isto.

⁸¹ O njemu usp. Zbornik građe, 371, 372, 375.

⁸² Na margini sa strane istaknut je naslov »Općina Bregi«, ali ni ovdje nije prekinut tekst, odnosno označen novi odlomak.

⁸³ Vidi bilj. 38.

⁸⁴ Riječ »Oborovo« podvučena isprekidanom crtom.

⁸⁵ O njemu za sada nema više podataka.

⁸⁶ Vidi bilj. 38.

⁸⁷ Riječi »Kotara Dugoselo« podvučene u izvorniku izvještaja isprekidanom crtom.

⁸⁸ Na ovom mjestu u izvorniku na margini je istaknut naslov »Općina Martinska Ves«, podvučen isprekidanom crtom.

oslobodjenja Radića,⁹⁹ a glavni stan akcije da je u Križu (kotar Čazma). Na ove vijesti dirigovana je manja vojna pomoćnica u Martinsku Ves, kao preventivna mjera, da se pučanstvu pokaže neistinitost glasina o pristanku vojske uz pobunjenike čime su najviše operirali huškači, koji su onamo dolazili iz Bjelovarske županije, a otišao je onamo i kotarski predstojnik lično te je upozoravao uplivnije ljude, da uznastoje svakako uzdržati mir u općini, jer će ih inače stići teške posljedice. Tako u općini Martinska Ves nije došlo do nemira.

Općina Palanjek¹⁰⁰

U općini Palanjek bijaše dne 7. septembra velika skupština u mjestu Palanjek, na koju su pod silu morali doći muškarci okolišnih sela. Svrha skupštine bila je da se dignu buna, no uslijed poduzetih preventivnih mjera nije došlo do većih nemira. Jedino je u mjestu Hrastelnica neki Hulina iz Budaševa pucao iz civilne puške na oružničku ophodnju i ranio oružnika Lazara Gruičića, no napadača Hulinu ubio je na mjestu oružnik Milan Pribičević.¹⁰¹

Dana 7. septembra prevezla je se onim krajem iz Moslavine (kotar Kutina) gdje navodno imade mali posjed supruga Stjepana Radića sa kćerkom Mirom¹⁰² te je odsjela kod Josipa Stiića¹⁰³ u Galdovu. Iz Moslavine dovezao ju je jedan rođak Stjepana Radića imenom Kovačić iz sela Ljubljaniče,¹⁰⁴ a taj je sa drugim Kovačićima odmah istoga dana (7. septembra) po podne po općini Palanjek sazivao ljude na skupštinu i nastojao dići bunu. Sada se nalazi u bjegstvu.

Općina Topolovac¹⁰⁵

Dne 8. septembra došao je u Budaševo općine Topolovac a zatim u Preloščicu iste općine neki Ivan Novosel¹⁰⁶ iz Križa (kotar Čazma), bivši natporučnik austrijske vojske, a s njime su bila dva oboružana i vojnički opremljena čovjeka. Novosel podigao je pučanstvo na bunu potičući ljude da ustroje »Narodna Veća«, da sruše sadašnju upravu te da preuzmu vlast u svoje ruke, jer da država oduzima bez odštete seljacima stoku kod žigosanja. Ovako uz-

⁹⁹ Vidi bilj. 10.

¹⁰⁰ Vidi bilj. 38.

¹⁰¹ Ivan Hulina ili Hudina pucao je 9. rujna 1920. iz dvocijevke i ranio Gruičića, a Pribičević je nato pucao i ubio Hudinu. Tada su se okupili seljaci s namjerom da napadnu žandare, pa su ovi u strahu pred njima pobjegli. Usp. Zbornik građe, 343, 347.

¹⁰² Marija Radić (1874.—1954.). Bila je politički angažirana još za života Stjepana Radića, a i nakon njegove smrti 1928. godine, pa je zbog toga često progonjena. Mira Radić ud. Košutić (1901.—1988.) također se politički angažirala osobito u tridesetim godinama. Usp. *B. Krizman*, Korespondencija, n. dj.; *I. Mužić*, S. Radić, 23 i dalje.

¹⁰³ J. Stiić, posjednik iz Galdova, bio je jedan od osnivača Hrvatske pučke seljačke stranke, a bio je angažiran i u rujanskoj seljačkoj buni. Usp. o njemu: *B. Krizman*, Korespondencija, n. dj., 299 i dalje; Zbornik građe, 332, 348, 361, 363.

¹⁰⁴ Ivo Kovačić, vjerojatno sin Radićeve sestre Marije Radić udate Kovačić. Usp. Zbornik građe, 332, 343 i 348.

¹⁰⁵ Vidi bilj. 38.

¹⁰⁶ Bio jedan od vođa bune u općinama Topolovac, Gušće i Križ. U studenom 1920. godine predan Sudbenom stolu u Zagrebu zajedno s Filipom Lakušom, također jednim od vođa bune. Usp. Zbornik građe, 316, 337, 349 i dalje.

bunjeni žitelji iz Prelošćice među kojima se je kao glavni kolovodja isticao Nikola Kelčec,¹⁰⁷ predsjednik organizacije Radićeve seljačke stranke, unijeli su bunu u općinu¹⁰⁸ Gušće, gdje je razoružana žandarmerijska stanica i svrgnuto općinsko činovništvo, a da inače nije nanešena nikakova šteta.

Jednako svrgnuta je općinska uprava i u Topolovcu, gdje je masa prisilila komesara državnog dobra te tamošnje šumare i t. d. da predadu oružje. Inače nije se nikome ništa dogodilo tek su pomoćnika komesara željezničke policije Krajnovića¹⁰⁹, koji se je slučajno tamo desio uhapsili i htjeli slijedećeg dana predvesti pred »narodni sud«, jer je kroz prozor pucao iz pištolje. Kolovodja bio je ovdje Mijo Čobanović-Sertić¹¹⁰ iz Budaševa, koji je oboružan u bijegstvu. Taj Čobanović izdaje se za socialista no prama izvještaju kotarskog predstojnika u Sisku to je pravi zločinački tip uvijek na svako zlo spreman. Potankosti o svim ovim događajima navedene su u izvještaju kr.(aljevske) kotarske oblasti u Sisku od 18. septembra 1920. broj 8974 koji je ministarstvu dostavljen dne 20. septembra 1920. pod ovdješnjim brojem 15937 Pr.¹¹¹

Općina Sela Željeznica Sisak—Lekenik

U noći od 9. na 10. septembra rastavljena je po žiteljstvu iz općine Sela¹¹² željeznička¹¹³ pruga između Siska i Lekenika kod stražarnice broj 77, a ujedno su prebačeni i neki stupovi telefonskih i telegrafskih žica, tako te je prekinut saobraćaj i željeznice i telegrafa. Izasrani radnici nijesu mogli da dovrše posla oko popravaka, jer su bili napadnuti puščanom vatrom. Željeznička pruga prolazi u onome kraju ogromnom osobito gustom šumom, tako te je pobunjenicima bilo lako da se neopaženo sakupe. Prva iz Zagreba izaslana vojna i žandarmerijska pomoćnica pokazala se je preslabom, pa se je morala povući. Raširile su se s toga glasine, da se tu radi o više tisuća buntovnika sa mašinskim puškama, a te su glasine bile donešene od samih radnika i vojnika, koji su uzmakli, te od željezničkih organa. Kako nije bilo telefonske veze sa Siskom, nije se ovdje znalo što se tamo događa, tek je bilo poznato, da je određena iz Zagreba jedna četa od 78 vojnika, koja se je svakako činila preslabom, da uspostavi red u spomenutim šumama. Medjutim izaslao je komandant sisačke

¹⁰⁷ Vidi o njemu na i. mj., 337, 342, 354, 365.

¹⁰⁸ Kod ove riječi u izvorniku na margini istaknut naslov »Općina Gušće«, podvučen isprekidanom crtom.

¹⁰⁹ Stevo Krajnović, komesar željezničke policije u Zagrebu, nalazio se u Topolovcu na odmoru. Ondje se uključio u gušenje pobune, pa su ga seljaci pokušali ubiti. Spasili su ga seljaci Ivan Kovačić i braća Reščec iz Galdova. Usp. Zbornik građe, 338, 342 i dalje.

¹¹⁰ Zovu ga i Čobanović, jedan od vođa bune u Topolovcu. Usp. o njemu: Zbornik građe, 349 i dalje.

¹¹¹ Ovaj je izvještaj zajedno sa šest priloga objavljen u Zborniku građe, 346—363.

¹¹² Sve do ove riječi u knjizi *F. Čulinovića*, *Odjeci Oktobra*, nema ovdje objavljenog teksta, a ni naslova »Željeznica Sisak—Lekenik«.

¹¹³ U knjizi *F. Čulinovića*, *Odjeci Oktobra*, počinje odlomak »Porušena je željeznička pruga«. U svom Dnevniku pod nadnevkom od 10. rujna 1920. godine Laginja ističe kao osobit problem rušenje pruge kod Lekenika, jer se tom prugom morao vraćati u Beograd regent Aleksandar, a njegova posjeta Hrvatskoj uvijek je imala izuzetno značenje zbog mjera osiguranja. Vidi bilj. 31.

posade — a da se ovdje za to nije znalo — odmah dvije čete pješadije i jednu bateriju topova, pa je ovaj brzi i jaki istup državne sile očito djelovao vanredno povoljno, jer je pješadija raspršila buntovnike, a da topovi nijesu trebali da stupe u akciju. Ovo je sprečilo i daljnje raširenje pobune na kotaru Petrinja i Pisarovina, gdje su se prema vijestima, dobivenim još prije razorenja telefonskog spoja, također pokazali agitatori za bunu i opažalo neko komešanje u pučanstvu.

Kako je sada ustanovljeno, poginuo je kod okršaja sa pobunjenicima jedino žandarm Miloslav Stanković, a ranjeni su jedan žandarm¹¹⁴ i dva vojnika, ali ne životu opasno. Ustanovljeno je, da kod ove pobune bio kolovodja Ivan Mrazovac¹¹⁵ iz Odre kraj Siska, vodja organizacije Radićeve seljačke stranke u Odri, koji je ljudima govorio, da će Radića odvesti u Beograd, pa da treba porušiti prugu, te dalje, da je vojska spremna da predje k buntovnicima. Uz njega bio je kolovodjom Gjuro Kurjak-Fratrić¹¹⁶ iz Grede vodja organizacije Radićeve seljačke stranke u Gredi. Obojica su u bjegstvu te je raspisana tjeratica. Buntovnika pohvatano je oveći broj te se nalaze u uzama kr.(aljevskog) sudbenog stola u Petrinji.

Općina Letovanić¹¹⁷

U općini Letovanić skupila se je u samom mjestu Letovanić dne 10. septembra oboružana rulja. Oružnički narednik Josip Babić¹¹⁸ bio je sam na stanici, a pridružila su mu se i dva financijska stražara, pa su ova trojica branila stanicu dok im nije nestalo municije. Za obrane ubili su 4 buntovnika, pa je svakako njihova zasluga, što su ovim energičnim istupom buntovnici bili sbzbijeni, te se je mnogo pobunjenika rasteplio i tako je spriječeno daljnje raširenje pobune u onom kraju.

Nakon što su sredjene prilike na željezničkoj pruzi Zagreb—Sisak poslana je vojna pomoćnica u mjesto Cerje, općine Letovanić, pa je pomoćnica — napadnuta vatrom iz pušaka — uzvratila vatru. Ubijen je otpornik Miko Ivančić-Bosetin¹¹⁹ iz Cerja, a ranjen je jedan otpornik, dok žandarmi i vojska nisu imali gubitaka.

¹¹⁴ Taj je žandar službovao na kolodvoru u Sisku, pa je poslan na prugu kod Leke-nika. Ranjeni žandar bio je Jovan Jelenković, a otpremljen je u bolnicu u Sisku. U povodu tog događaja žandari su zajedno s vojskom zlostavljali uhićene seljake. Usp. Zbornik građe, 347, 370.

¹¹⁵ O njemu i njegovoj djelatnosti u vrijeme bune usp. Zbornik građe, 145, 232, 236 i dalje. Mrazovac je zajedno s Mijom Čobanovićem-Sertićem i još 21 seljakom kasnije bio predan istražnom sucu u Sudbenom stolu u Petrinji. Ondje su bili maltretirani, svi zajedno smješteni u jednu prostoriju gdje su ležali na golim daskama. O tome je uložio predstavku banu Laginji dr. Rudolf Horvat, sveučilišni profesor iz Zagreba. AISP, XXI, inv. br. 225.

¹¹⁶ O njemu i njegovoj djelatnosti usp. Zbornik građe, 316, 342, 345, 349, 365.

¹¹⁷ Vidi bilj. 38.

¹¹⁸ O njegovoj »požrtvovnoj« djelatnosti na gušenju bune usp. Zbornik građe, 315, 316, 324, 347, 362.

¹¹⁹ Ubijen je 13. rujna 1920. godine dok je radio u svom vinogradu. Kasnijom je istragom ustanovljeno da uopće nije sudjelovao u buni. Ubio ga je žandar Josip Milenković bez ikakva povoda. AISP, XXI, inv. br. 225. U ruku je ranjen Franjo Štefančić. Usp. Zbornik građe, 332 i 347.

U kotaru sisačkom uspostavljen je potpuno mir i red. Uhapšeno je dosada 115 osoba, koji su svi predani sudu.¹²⁰

Sasvim nezavisno od događaja u županiji bjelovarsko-križevačkoj i s njima skopčanim protegnućem nemira na kotare Dugoselo i Sisak županije zagrebačke, izbili su nemiri u Sv. Ivanu Zelini (županija zagrebačka).

*Kotar Sv. Ivan Zelina*¹²¹

Povod buni u Sv. Ivanu Zelini je ovaj:

Žiteljstvo ovog kotara primilo je odredbu o žigosanju konja i stoke najvećim nepovjerenjem, pa su već 30. augusta općinski odbornici i prisežnici, koji su bili sazvani da im se protumači potreba i narav toga žigosanja, izjavili, da pučanstvo na to nikako neće pristati, da neće dotjerati marve, nego da će samo osobno doći pred komisiju i tako izjaviti. U to nadošao je još i nalog zagrebačke pukovske okružne komande, da se pošalju iz kotara 4 potpuno opremljene konjske sprege i to po mogućnosti iz kuća, u kojima imade vojni obvezanik, koji će sprege sam dovesti. Da se pučanstvo što manje uzruja, bilo je općinsko poglavarstvo odredilo, da predprege ne dadu seljaci, nego najimućniji inteligentniji ljudi, jer bi seljaci inače mogli držati, da su istiniti glasovi, da žigosanje znači oduzimanje konja. Općinsko poglavarstvo odredilo je s toga da Stjepan Mihun (ratni bogataš, krčmar i posjednik) imade dati jednu spregu, a Mirko Poldrugrač i Josip Posavec svaki po jednog konja, dočim je kola imala dati Anka Trgovac.¹²² Prema izvještaju općinskog poglavarstva u Sv. Ivanu Zelini od 7. septembra 1920. (dakle nakon nemira i smrti kotarskog predstojnika Spillera)¹²³ bilo je radi gornje odredbe nekih intervencija sa strane Mihuna, pa je kotarski predstojnik Spiller odredio, da se imade potpuno udovoljiti odredbi pukovske okružne komande i odrediti sprege iz onih kuća, iz kojih su već i vojni obvezanici pozvani na dvomjesečnu vježbu.

Na ovo odredilo je općinsko poglavarstvo da sprege imadu dati Imbro Pivarić kbr. 40 i Vinko Škrlec kbr. 4 iz sela Psarjeva, te su ovi pismenim dopisom općinskog poglavarstva od 5. septembra o tome obaviješteni time, da će se sprege s njima vratiti natrag kad se oružna vježba svrši.¹²⁴

¹²⁰ U knjizi *F. Čulinovića*, *Odjeci Oktobra*, nema cijeloga ovog odlomka, tj. od »Kako je sada ustanovljeno« do »koji su svi predani sudu«.

¹²¹ Vidi bilj. 38.

¹²² O tim osobama za sada nema više podataka. Ban Laginja u svom Dnevniku 11. rujna 1920. godine spominje Stjepana Mihuna i kaže da kotarski predstojnik neće od njega ništa uzeti. Vidi bilj. 31.

¹²³ Oton Spiller. Ubijen je s više hitaca iz vojničke puške poslije maltretiranja 6. rujna 1920. godine. Njegov ubojica predan je redovnom sudu. O tome piše u svom Dnevniku ban Laginja pod nadnevkom od 20. rujna 1920. godine. Usp. bilj. 31.

¹²⁴ Vinko i Gabro Škrlec, Vlado Kušić, Stjepan Karić, Imbro Pivarić — seljaci iz Psarjeva Donjeg — uložili su pritužbu Zemaljskoj vladi na način popisa konja i vozila. Nato je vlada iz Zagreba naredila 16. rujna 1920. godine da se slučaj ispita. O tome piše i ban Laginja u svom Dnevniku pod nadnevkom od 13. rujna 1920. godine. On ističe da su se ljudi iz Psarjeva tužili na »grozna zlostavljanja od strane žandarmerije Škrlec Vinka u Psarjevu donjem. Samo oduzimanje blaga ih je ogorčilo«. Zatim dodaje: »Vinko Škrlec koji je dobio naredbu da dade konje ima 10 članova obitelji na 2 rala zemlje. Konjići koje je morao dati služe mu da radnjom odhrani obitelj.« Vidi bilj. 31 i AH, PRZV 6—14, 14743—15644/1920. U izvorniku izvještaja riječi od »da će se sprege« do »oružna vježba svrši« podvučene isprekidanom crtom.

Tu valja istaći, da je predsjedništvo zemaljske vlade dne 4. septembra u 19 sati primilo po gospodinu šefu kabineta Ministra Unutrašnjih dela Krstiću telefonsku vijest gospodina bana iz Beograda, da se do dalnje odredbe obustavlja žigosanje i rekvizicija konja, odnosno davanje komore.¹²⁵ Ovo je smjesta brzojavno priopćeno velikim županima, no kotarski predstojnik u Sv. Ivanu Zelini nije pravodobno primio te obavijesti, pa je tako došlo do toga, da je 5. septembra određeno odvajanje komore u selu Psarjevo. Krivci zakašnjenja vijesti ustanovit će se i pozvani na odgovor.

Dne 5. septembra po podne uputio se je žandarmerijski narednik Jambrek¹²⁶ u Psarjevo da ustanovi što je sa određenim spregama, pa je vidio, da se tome cijelo selo protivi. Na ustmeni izvještaj o tome odredio je kotarski predstojnik Spiller, da se odredba provede i to po oružnicima uz pripomoć dvaju općinskih redara.

Oružnička ophodnja stigla je na uredovanje u Psarjevu u 2 sata po noći dne 6. septembra pa je zatekla Pivarića pred štalom, a kad Gabro Pivarić nije htio otvoriti štalu, bio je proglašen uhićenim i vezan u lance. Na to su konji izvedeni, no nijesu mogli biti upregnuti, jer je međutim Tomo Pivarić iz sveg glasa vikao »u pomoć, hura!«, na šta se je sakupila masa svijeta. Oružnici napadnuti su kamenjem, pa su opalili tri hitca, a da se nije nikome ništa dogodilo.

Oduzete konje odveli su oružnici u Sv. Ivan Zelinu i spremili ih u štalu Franje Antolkovića gostioničara te postavili kao stražu pripremnog žandarma Miloša Gjurića, dočim su otpornik Gabro Pivarić i brat mu Imbro stavljeni u općinski zatvor.¹²⁷

Tek što je to učinjeno, nadošla je rulja tražeći konje i uhićenike, provalila je općinski zatvor i odvela konje, jer je žandarm Gjurić naprama masi bio nemoćan. U to nadošli su narednik Jambrek i još jedan oružnik, pa su pozvali masu da se razide i okani nasilja, a njihove želje da će se priopćiti oblastima. Svetina nije se ipak tome pozivu odazvala, već je pozvala oružnike da predadu oružje, a istodobno opaljeno je spram njih više hitaca. Na to su oružnici uzvratili vatru svaki sa 2 hitca, te je ubijen Josip Šuliček iz gor(njeg) Psarjeva i dva brata Romanića iz Biškupca su ranjeni.¹²⁸ Na to se je narod razišao. Sve ovo događalo se je između 4. i 5. sati u noći dne 6. septembra.

U 7 sati u jutro počela je sa svih strana masa pučanstva, oboružana svim mogućim, grnuti prama Sv. Ivanu Zelini, pa je domalo došlo do živog puškaranja između otpornika i žandara, koji su se zajedno sa 3 finacialna stražara sklonuli u kuću gostioničara Franje Antolkovića. Već prije bila je prekinuta

¹²⁵ Laginja se 4. rujna 1920. godine nalazio već nekoliko dana u Beogradu na konzultacijama u Ministarstvu unutrašnjih dela. On je tog dana razgovarao s M. Vesnićem o seljačkoj buni. Obavijestio ga je, vjerojatno na osnovi izvještaja iz kolovoza 1920. godine, da je ogorčenje seljaka veliko i da se sprema velika buna. Nakon razgovora s Vesnićem izdao je naredbu o obustavi žigosanja stoke i rekvizicije. Vidi bilj. 31. Božidar Krstić (Jagodina 1883.—?) bio je sekretar Ministarstva unutrašnjih dela. (Ko je ko u Jugoslaviji, Zagreb 1928., 74).

¹²⁶ O njemu nema drugih podataka.

¹²⁷ Vidi bilj. 124. O ovim osobama nema drugih podataka.

¹²⁸ Ni o njima nema za sada drugih podataka.

telefonska veza sa Zagrebom. Pucnjava s obje strane, kod koje za čudo nije nitko ranjen, potrajala je do blizu 11 sati, kad je oružnicima ponestalo municije, pa su se povukli u šumu za kućom, a odanle u Sesvete.

Međutim bio se je kotarski predstojnik Spiller odvezao do nekoliko kilometara udaljenog mjesta Konjšćine odakle je oko 10 sati po podne tražio izaslanje pojačanja. Tom prigodom priopćeno mu je telefonom, da je žigosanje i podavanje komore obustavljeno, a on je izjavio, da će se vratiti u Zelinu i od vremena do vremena putem glasnika javljati telefonom preko Konjšćine, ako bi se ponovili kakovi nemiri. Izaslanje vojničke pomoćnice zatraženo je oko 11 sati telefonom od komande IV. armijske oblasti time, da će pismena zamolnica kasnije uslijediti, pa je ta zamolnica doista ekspedirana u 12,30 sati pod brojem 15209 Pr. i u njoj je ponovljeno jur telefonom dano priopćenje, da je posebni željeznički vlak za vojsku jur osiguran. Vojna pomoćnica stigla je vozom u Sesvete (10 km od Zagreba i 10 km od Sv. Ivana Zeline) oko 8 sati u večer, a prama Sv. Ivanu Zelini krenula je pješke (nema željeznice) na telefonsku zamolbu odavle dne 7. septembra oko 3 sata po noći, tako te je u jutro stigla u Sv. Ivana Zelinu.

Do stignuća vojne sile bila je masa gospodarom situacije u Sv. Ivanu Zelini, tu je opljačkana kotarska oblast, općinsko poglavarstvo, kotarski sud, oružnička postaja, stanica financialne straže i veći broj privatnih lica trgovaca, gostioničara, činovnika i t. d. Šteta cijeni se oko deset milijuna kruna,¹²⁹ jer ne samo da se pljačkalo, nego je razbijeno i spaljeno pokućstvo i sav ini namještaj.

Oko 16 sati dovela je jedna rulja u Sv. Ivan Zelinu kr.(aljevskog) kotarskog predstojnika Otona Spillera koga su uhvatili na povratku iz Konjšćine kod sela Hrastja. Prisilili su Spillera da nosi na groblje lijes i križ, koji je bio spremljen za u jutro po oružnicima ubijenog seljaka, a na groblju su ga na najbestijalniji način zlostavljali i ubili.

Dosele pohvatano je 150 sudionika kod pobune, dok je protiv ubojice već pravomoćna optužnica.¹³⁰

Općina Belovar-Moravče¹³¹

U općini Belovar-Moravče kotara Sv. Ivan Zelina pronio se je u noći od 5. na 6. septembra glas, da Srbi pučanstvu oduzimaju stoku. Odmah su po selima razaslani glasnici pa se je već ranim jutrom skupila masa kojekako oboružanih ljudi pred općinskim poglavarstvom. Tu su najprije tražili izručenje pušaka, koje su bile svojevremeno oduzete nepovlastnim posjednicima, a zatim kad se je masa povećala navodno do na 2000 ljudi, nahrupili su u općinski ured i stali sve redom uništavati i paliti. Osoblje općinskog poglavarstva razbjeglo se je kojekuda. Ubijen je općinski ovrhovoditelj Stevan pl. Krajčević¹³² najprije udarcem sjekire, a onda hitcem iz puške.

¹²⁹ Riječi »deset milijuna kruna« podvučene u izvorniku izvještaja isprekidanom crtom.

¹³⁰ U knjizi *F. Čulinovića*, *Odjeci Oktobra*, od ove rečenice sve do kraja izvještaja o buni — po mjestima — nema teksta.

¹³¹ Vidi bilj. 38.

¹³² O njemu nema drugih podataka.

Pljačkom u Belovar-Moravču nastradalo je više ljudi te šteta iznosi oko 2 milijuna kruna.¹³³ Do sada uhapšeno je preko 50 krivaca a ustanovljeni su i glavni kolovodje.

Općina Kašina¹³⁴

Iz Belovar-Moravča i Sv. Ivana Zeline prodrla je pobuna i u općinu Kašina (kotar Sv. Ivan Zelina). Najprije bijaše dojavljeno iz sela Glavnice žiteljima sela Blaguša da se stoka rekvirira za Srbiju, što je odmah po cijeloj općini razglašeno. Pobuna je počela u Kašini dne 6. septembra oko 11 sati, kad se iz cijelog kraja sakupila oko općinske zgrade masa ljudi oboružana puškama, sjekirama, vilama, i t. d. Najprije izvučen je iz stana općinski bilježnik Kosić¹³⁵ i udaren sjekirom, tako te je pao bez svijesti, ali se je za malo osvijestio i spasio u bližnju kuću, gdje mu je uspjelo sakriti se tako, da ga masa koja ga je tražila da ga ubije, nije mogla naći. Općinskog blagajnika Stjepana Falicu¹³⁶ ubili su u njegovom podrumu, kamo se je bio sklonio. Jednako je masa izvan Kašine napala i kašinskog katoličkog župnika Milana Hok-a,¹³⁷ kojeg su takodjer zlostavljali.

Pljačkom i razbijanjem nanešena je u općinskom uredu i privatnicima znatna šteta, koja još nije procijenjena.

Kotar Stubica¹³⁸

Iz kotara Sv. Ivan Zelina prehvatio je pokret preko Zagrebačke gore na kotar Stubica,¹³⁹ te je dne 8. septembra prije podne javio opat Penić¹⁴⁰ iz Marije Bistrice telefonom, da se masa seljaka preko Laza (cesta Kašina—Marija Bistrica) kreće na Mariju Bisticu.¹⁴¹ Smjesta je od predsjedništva vlade pozvana žandarmerijska brigada te je određeno, da se u Mariju Bisticu pošalje žandarmerijsko pojačanje iz Sv. Ivana Zeline i opet cestom iz Kašine, dok je u Zagrebu rekviriran automobil i njime otpremljeno u Mariju Bisticu 20 žandara sa jednim oficirom. Ova je pomoć ipak već radi udaljenosti puta stigla u Mariju Bisticu tek nakon što je pobunjena masa ponajprije presjekla telefonske žice, a zatim razoružala žandarme i opljačkala žandarmerijsku stanicu i općinsko poglavarstvo te neke trgovine. Svi spisi općine su spaljeni. Po privatnim su kućama oduzimali oružje, dok su župni dvor opljačkali i nanijeli do 300.000 K štete.¹⁴²

¹³³ Riječi »2 milijuna kruna« podvučene su isprekidanom crtom.

¹³⁴ Vidi bilj. 38.

¹³⁵ Nikola Kosić bio je bilježnikom i 1918. godine. Usp. Imenik 1918, str. 32.

¹³⁶ Isto.

¹³⁷ Isto, 107.

¹³⁸ Vidi bilj. 38.

¹³⁹ Riječi »kotar Stubica« podvučene isprekidanom crtom.

¹⁴⁰ Matija Penić, župnik i opat blažene djevice Marije od Bijele Stijene. Usp. Imenik 1918, 104 i 107.

¹⁴¹ Na margini je istaknut naslov »Općina Marija Bistrica«, podvučen isprekidanom crtom.

¹⁴² Pod nadnevkom 13. rujna 1920. godine ban Laginja je zapisao da je došla deputacija seljaka iz Marije Bistrice »radi obustave zlostavljanja pod svaku cijenu«. Vidi bilj. 31.

Kad je stigla žandarmerija došlo je do uporabe oružja te je jedan otpornik teško ranjen.

Općina Gornja Stubica¹⁴³

Gotovo istovremeno, kad se je digla pobuna u Mariji Bistrici, došlo je do nemira i u Gornjoj Stubici. Tu je masa provalila u općinsko poglavarstvo i uništila te spalila spise, a zatim se je dala na pljačkanje i haraćenje. Tako je trgovca Cihlara¹⁴⁴ razbijeno sve pokućstvo i on potpuno opljačkan, a opljačkani su i trgovac Žukina¹⁴⁵ i neki drugi.

Kotarski predstojnik u Dolnjoj Stubici javio je telefonom dne 8. septembra oko 5.30 po podne, da su buknuli ovi nemiri u Gornjoj Stubici, te da je sva prilika, da će masa pod noć navaliti i na sjedište kotara, mjesto Dolnja Stubica.

Jednako bile su došle vijesti iz kotara Zlatar (županija Varaždinska), da se i tamo nešto miče. Tim povodom zamoljena je smjesta komanda IV. armijske oblasti da za prevenciju proširenja bune na ostalo Zagorje dade hitno vojnu pomoćnicu, pa je i osiguran posebni vlak. Ponovna telefonska zamolba, gdje intervenirao i ban osobno, potkrepljena je i pismenim aktom broj 15336 Pr., primljenim kod IV. armijske oblasti u 19.15 na večer, pa je doista vojna pomoćnica krenula iz Zagreba dne 9. septembra u 1.35 sati po noći i to za Zaprešić (osiguranje željezničke pruge Zagreb—Ljubljana), Stubicu, Zlatar i Krapinu. Dolazak vojne pomoći naviješten je telefonom kotarskim oblastima, pa se je o tome pronio u brzo glas u narodu tako, te poradi toga nije došlo do očekivane noćne navale na Dolnju Stubicu, kamo je pomoćnica stigla oko 5 sati u jutro i odmah podala asistenciju žandarmima za uspostavu mira i reda u Gornjoj Stubici i hapšenja krivaca.

Dolasku vojne pomoći i odmah izaslanih odreda žandarmerije valja pripisati, što se je pokret u kotaru Stubica u brzo staložio, te tamo od 9. septembra vlada mir.

III

ŽUPANIJA VARAŽDINSKA¹⁴⁶

Kotar Zlatar¹⁴⁷

U županiji Varaždinskoj zahvatila je pobuna maha samo u kotaru Zlatar. Dne 8. septembra znalo se je u tom kotaru za nemire, koji su izbili u kotaru Sv. Ivan Zelina te zatim u kotaru Stubičkom, pa je ustanovljeno, da su iz tih kotareva razni elementi došli i u kotar Zlatar i tamo zajedno sa domaćim huškačima organizirali čete buntovnika, koje su se oboružavale u svrhu da navale na Zlatar. To je bilo u selu Ladislavac, u općini Mače, u mjestu Batina i t. d. Kotarski predstojnik organizirao je obranu Zlatara sa ondješnjih 7 žan-

¹⁴³ Vidi bilj. 38.

¹⁴⁴ O njemu nema drugih podataka.

¹⁴⁵ Isto.

¹⁴⁶ Vidi bilj. 38.

¹⁴⁷ Isto.

dara i nekolicinom oboružanih gradjana, koji su tako čuvali mjesto do 6,30 u jutro, kad je nadošla vojna pomoć iz Zagreba.

Navodno imala je navala pobunjenika uslijediti još u noći, no nijesu se usudili jer su saznali, da ih čekaju žandarmi i gradjani pod oružjem. Rulja s toga nije pošla u noći na Zlatar nego, presjekavši uz put telefonske žice, na općinu Mače,¹⁴⁸ gdje je opljačkala općinski ured, bilježnikov stan i župni dvor, a zatim je krenula na općinu Lobor, gdje je takodjer kao i u Maču spalila spise, koji su se odnosili na popis i žigosanje stoke.

Glavno geslo te bande bilo je domoći se što više oružja pa su ga kupili po privatnim kućama.

Kad je 9. septembra u jutro poslana vojna izvidnica iz Zlatara prema mjestu Batina, bila je nedaleko Zlatara dočekana hitcima iz pušaka. Vojnici otvorili su vatru, pa su se pobunjenici raspršili. Životom nije nitko stradao, no po tragovima krvi, koje su vojnici našli, čini se, da ima ranjenih.

Općina Hrašćina i Budinščina.¹⁴⁹

Osim navedenog, došlo je i do nekog gibanja u općinama Hrašćina i Budinščina, gdje su neki ljudi nastojali navesti rudare tamoćnjih ugljenokopa na bunu, no to se je sve smirilo, čim su stigli žandarmerijski odredi, koji su onamo dirigirani nakon uspostave reda u Mariji Bistrici.

Kotar Novi Marof¹⁵⁰

Jednako nije buna napredovala ni u kotaru Novi Marof. I tamo su iz susjednog kotara Sv. Ivan Zelina zalazili huškači, u općini¹⁵¹ Bisag trubilo se je na uzbunu, no preko dvije trećine žiteljstva spremalo se je, da radje sa svojom stokom bježi u šumu te da ju sakrije, pa da tako umakne prisilnom oduzimanju, o kojem mu se je govorilo. Kad se je kasnije saznalo za istup vlasti u Sv. Ivanu Zelini i u Mariji Bistrici, vratilo se je sve svojim kućama.¹⁵²

U svim navedenim kotarima vlada danas mir, no opaža se još uvijek neko gibanje, koje daje naslućivati, da su sveudilj na djelu neki tamni elementi, kojima je stalo do toga, da u zemlji ne dodje do potpunog mira i sredjenja prilika.

U tome nalaze na žalost neku potporu u činjenici, da prema stižućim ustmenim, pismenim i novinskim vijestima vojska i naročito žandarmi kod provadjanja razoružanja i izvida nemilice batinjaju i krive i nekrive, tako te iz dotičnih kotara neprestano stižu deputacije i žale se, da je pučanstvo tim terorom prisiljeno da bježi od svojih kuća. O tome su opetovano izviještene nadležne komande, pa je predsjedništvu vlade poznato, da su već ponovno izdane najoštrije zabrane takovog postupka, no uza sve to još se sveudilj de-

¹⁴⁸ Kod te riječi u izvorniku na margini istaknut naslov »Općina Mače«, a ispod njega »Općina Lobor«. Oba su podvučena isprekidanom crtom.

¹⁴⁹ Isto.

¹⁵⁰ Isto.

¹⁵¹ Na margini u izvorniku istaknut naslov »Općina Bisag«.

¹⁵² Vidi bilj. 130.

šavaju batinjanja i zlostavljanja, koja na pučanstvo i na smirenje prilika djeluju vanredno loše. Izdana je stoga odredba, da se u svakom slučaju takove zlostave imade obaviti sudbeno-liječnička pregledba zlostavljenoga, pa takovih slučajeva ima već više i oni će se, dok se prikupe, dostaviti ministarstvu.^{152a}

Da se uzmogne pravo prosuditi minula uzbuna, valja prije svega ispitati, koji su činbenici djelovali na pučanstvo, te se je ono oružjem podiglo proti državnoj vlasti. Na temelju sviju dosada stiglih izvještaja može se svom sigurnošću ustvrditi, da je popis i žigosanje stoke, te podavanje sprega u vojne svrhe uz uskratu izdavanja potvrde i procjene sprega, dalo neposredni povod buknuću nemira u okolišu Bjelovara i u Sv. Ivanu Zelini, no da valja pripisati mnogim drugim razlozima, što je ta uzbuna mogla da zahvati toliko maha te da se protegne na tako znatni teritorij.

U uvodu ovoga izvještaja istaknuto je općenito latentno nezadovoljstvo najširih slojeva pučanstva te glavni razlozi toga nezadovoljstva, pa se ovdje na temelju činjenica, koje će se niže nabrojiti, imadu istaći još i politički momenti, koji u ovaj pokret ulaze, a koji pokazuju, kako razorno djeluje na narod naročito demagogija pojedinih pristaša vodja tako zvane Radićeve seljačke stranke (H. P. S. S.) po selima.¹⁵³

Pučanstvo ovih krajeva je od vjeka spram države gojilo izvjestno nepovjerenje. Ona mu je za vrijeme Austro-Ugarske po političkim strankama bila prikazivana kao tudjinska, — što je i bila — koja narodu ne daje slobode, a odredbe državne vlasti naročito su se za vrijeme rata uz odobrenje i poticaj narodne inteligencije posvuda izigravale. Koje čudo, ako je neuko seljačstvo nakon prevrata, dobrim dijelom pod uticajem ideja, donešenih od zarobljenika, koji su se vratili iz bolševičke Rusije, počelo slobodu shvaćati kao neko opće pravo svakoga na sve, kao neko ukinuće svih dužnosti, što ih svaka uredjena država i mora tražiti od svojih državljana.¹⁵⁴

Kad se je naša nacionalna država počela sredjivati, te kad su oblastni organi počeli da ovu i ovakovu neograničenu »slobodu« svadjaju u tok pravnog poretka, izbilo je dakako nezadovoljstvo, koje je Radićeva seljačka stranka stala živo iskorišćivati, tumačeć narodu da sve što ga tišti (porezi, vojna dužnost i t. d.) dolazi od »gospode«, te da će seljaci postići ispunjenje svojih želja i »slobode« po njihovom shvaćanju jedino u »Hrvatskoj seljačkoj republici«.

Gotovo svaka mjera državne vlasti izrabljivana je za pobudjivanje nezadovoljstava u svrhu sticanja pristaša za H. P. S. S., pa ako se još uvaži, da su po Radićevoj stranci mnogo iskorišćivani i plemenski momenti, tad se može na temelju predležćih činjenica opravdano zaključiti, da H. P. S. S. ne stoji daleko ni od raširivanja glasila, da će se svi žigosani konji i popisana stoka i t. d. otpremiti u Srbiju, u Francusku i t. d.

Da je tome zbilja tako, vidi se već iz činjenice, da je nemir u županiji Bjelovarskoj izbio u krajevima, gdje je jaka organizacija seljačke stranke, da

^{152a} AISP, XXI, inv. br. 225 — gdje je skupljeno nekoliko izvještaja o »zlostavama pučanstva« i u vezi s bunom i u povodu odbijanja izvršenja vojne obveze.

¹⁵³ U knjizi *F. Čulinovića*, *Odjeci Oktobra*, n. dj., nema odlomka koji počinje »U povodu«, a završava riječima »po selima«.

¹⁵⁴ Isto. Od riječi »Kad se je naša nacionalna država« do kraja izvještaja u *F. Čulinovića* nema teksta.

se je dalje proširio i opet baš u kotare, gdje ta stranka ima mnogo pristaša i to skoro isključivo u one općine, gdje su Radićevci u većem broju, dok su se druge općine ustegnule od bune.

Nemože dakle biti sumnje, da je uzbuni bilo neposrednim povodom žigosanje konja, jednako je nedvojbeno, da se u ovoj uzbuni ne radi o direktno spremanom i organizovanom prevratu, no činjenice, koje se niže navadaju, upućuju isto tako nedvojbeno na to, da je Radićeva seljačka stranka u narodu pravila dispoziciju za neki prevrat u pravcu »Hrvatske seljačke republike«, pa je tu zanimivo priopćenje 2. čete I. bataljona IV. žandarmerijske brigade /major Lavrnja/¹⁵⁵ od 16. septembra 1920. Pov. br. 299, da su po jednom izvještaju nemiri trebali tek 28. septembra buknuti u svim selima, ali uslijed nesporazuma i lošeg doglašivanja da je pokret prerano otpočet. Ovo je tek jedan još ne provjereni izvještaj, ali ako se dovede u vezu sa činjenicama koje je iznijela ova pobuna, ne čini se posve nevjerovatnim.

Te neke pripreme nijesu dakle još nikako bile dozrele, no široke mase, silno zbunjene i uzbudjene izbilom pobunom radi žigosanja stoke i među njima urenim glasinama o oduzimanju blaga, upotrebile su svoju političku organizaciju pa su ustale u prvom redu da obrane svoju stoku, a razvojem događaja i da ostvare svoje konfuzne ideje o »Hrvatskoj seljačkoj republici«.

Tu valja imati na umu, da je glasom izvješća kr.(aljevske) kotarske oblasti u Sisku od 18. septembra 1920. broj 8974 Stjepan Radić na skupštini u Galdovu dne 21. ožujka o. g. među inim rekao, da seljaštvo mora biti složno, da što prije, ako bude zgrade, preuzme u svoje ruke državnu vlast, a ako to neće biti moguće prije, preuzeti će seljaštvo vlast na temelju izbornih cedulja.¹⁵⁶

Ova uputa, koja je svojedobno mnogo u štampi pertrahtirana, pokazuje Radićevo demagoško rovarjenje, pa nije čudo, što je ovo u nesredjenim nazorima seljaka uhvatilo korjena, te su očito držali, da je sada nadošla »zгода« da preuzmu vlast u svoje ruke.

Tu je dakle očito, da je raširenju bune mnogo doprinjela ta nesredjena politička orijentacija seljaštva, koje stoji pod utjecajem Radićeva gesla »proti gospodi« i za »Hrvatsku seljačku republiku« dakle pojmovi, koji seljacima ni samima nijesu jasni, kako to pokazuju brojni gotovo smiješni incidenti iz ove bune.

U cijeloj akciji nije se mogla do sada ustanoviti ne samo opstojnost kakovog direktnog utjecaja iz inostranstva, nego niti nikakovo jedinstveno vodstvo, tako te je faktično svim pojavama zajednički jedino panički strah seljaka pred »otimanjem konja, stoke i t. d.« koji se pripovijedanjem od sela do sela sve to više uveličava, dok napokon ne postaje jednom općom psihozom u tim krajevima, kojoj se na raznim krajevima pridružuju namjere i izjave o zavedenju hrvatske seljačke republike.

Svakako je vrlo utješljiva pojava, da je pobuna, koja je kroz nekoliko dana izgledala kao da će se silno raširiti, ostala ograničena na razmjerno maleni dio same Hrvatske.

¹⁵⁵ O njemu za sada nema drugih podataka.

¹⁵⁶ Vidi bilj. 111. Nakon te skupštine u Galdovu S. Radić, tek pušten iz zatvora, opet je bio uhićen. Vidi i bilj. 10.

U županiji bjelovarsko-križevačkoj zahvaćeno je pobunom pet od osam kotara, u županiji zagrebačkoj, koja broji 15 kotara, bilo je bune samo u 4, dok je u županiji varaždinskoj sa 8 kotara buna doprla samo u kotar zlatarski, a ni u inficiranim kotarima nijesu se uzbunile sve općine.

Za ilustraciju, u koliko je pokret prešao na političku stranu neka služe ove činjenice:

Uhapšeni u zatvoru Garešnici govorili su prema iskazu kanceliste Gjüre Horvata¹⁵⁷ iz Garešnice, da im je »to sve Radić kriv«.

U selu Hercegovcu, kotar Garešnica, klicala je masa, koja se je skupila i onamo došla iz susjednih općina »živio Radić, živila Republika«, a učestvovao je navodno djak veterine Markotić,¹⁵⁸ koji je u tom kraju poznat kao Radićevac.

Žandarmerijski kapetan Milčić¹⁵⁹ izvjestio je podžupana bjelovarskog, da seljaci okoliša Grubišnopolje izmamljuju u Ivanovom selu potpise za republiku.

Pobunjena masa iznijela je i spalila slike Njegovog Veličanstva Kralja i Njegovog Visočanstva Regenta kako je dosada ustanovljeno u Severinu, u Velikoj Pisanici i u Križu, osnovala je neka »Narodna Vijeća« u nekim općinama kotara Kutina, Čazma, Dugoselo i Sisak, preuzela u svoje ruke upravu općina i t. d.

Kotarski predstojnik u Novskoj izvješćuje u izvještaju od 9. septembra 1920. broj 116 doslovno ovo:

»Prema svim činjenicama i mom vlastitom opažanju kao i opažanju predstojnika Kutinskog uvjerenja sam, da je doduše povod uzbuni žigosanje, ali je cilj političko-prevratni u svrhu osnutka seljačke republike u duhu učenja Radićeva, te se stvar ima bezuvjetno s tog gledišta promatrati.«

Jednako izvješćuje kotarski predstojnik iz Kutine dne 9. septembra pod brojem 156 prs. ovo:

»Nemirima bio je povod žigosanje, ali je svakako svrha osnutak Hrvatske seljačke republike, jer je mnogo sličnih povika palo«, te dalje »rulja imala bi nahrupiti u Kutinu, svrgnuti činovništvo ove oblasti, općinskog poglavarstva i kotarskog suda, te preuzeti vlast u svoje ruke.«

U izvješću pako od 23. septembra 1920. broj 258 Pr. izvješćuje kr.(aljevska) kotarska oblast u Kutini ovo: »Buna je bezdvojbena izazvana agitacijom Radićeve seljačke stranke, te se je to najbolje dokazalo u području općine Križ. Ustanovljeno je, da je glavni kolovodja pobune, Filip Lakuš,¹⁶⁰ odbornik eksekutivnog odbora H. P. S. S. u Zagrebu, otvoreno na javnoj skupštini pobunjenih seljaka, koja se je obdržavala u Križu dne 7. septembra agitirao za republiku, koja bi se imala proglasiti, i govorio da treba udariti na Zagreb, srušiti tamo vladu i osnovati njihovu t.j. republikansku. Taj isti Lakuš govorio

¹⁵⁷ O njemu za sada nema drugih podataka.

¹⁵⁸ Isto.

¹⁵⁹ Vidi o njemu bilj. 41.

¹⁶⁰ Seljak iz Širinca. Saslušan je u Bjelovaru, a 17. studenog 1920. godine Državno nadodvjetništvo u Zagrebu predložilo je Sudbenom stolu u Zagrebu da pokrene istragu protiv njega. Bio je jedan od kandidata na listi HPSS-a u izborima za Konstituantu u studenom 1920. godine, i to za bjelovarsko-križevačku županiju. Usp. Zbornik građe, 366—368 i dalje; B. Krizman, Korespondencija, 83, 641.

je razoružanom i svezanom žandarmu Ivanu Kirigincu¹⁶¹ u Križu da je pobuna u cijeloj zemlji, te da će svi pobunjenici za 3 dana krenuti na Zagreb, srušiti vladu i postaviti Radića za predsjednika Republike.«

U Oborovo, kotar Dugoselo bio je u vrijeme napadaja na žandarmerijsku stanicu stigao trgovac iz Martinske Vesi Herman Mailänder.¹⁶² K njemu je u kola sjelo nekoliko ljudi, pa ih je pitao što to rade, a oni mu rekoše, da hoće revoluciju. Jednako javlja veliki župan zagrebački izvještajem od 9. septembra 1920. broj 1457 v. ž. ovo: »Prma izvještaju kotarske oblasti u Kostajnici nije raspoloženje pučanstva uz rijeku Savu najpovoljnije iz razloga, jer je njihovo uvjerenje, da mora doći do revolucije u našoj Kraljevini.«

Pučanstvo se u velikom dijelu nije htjelo pridruživati buni, ali je bilo izvrgnuto vanredno žestokom teroru hušakača, pretilo se je sa 25 batina, pa i paležem i ubijstvom. Huškači i podjarivatelji bune pako bili su u kotarima Čazma, Kutina, Dugoselo i Sisak baš gotovo sami istaknuti pristaše Radićeve seljačke stranke. Tako je u kotaru Dugoselo bio jedan od glavnih vodja član središnjeg odbora seljačke stranke Nikola Srdović iz Zaklepice,¹⁶³ koji je — prema uspjehu dosadašnjih izvida i bio predestiniran da preuzme upravu kotarske oblasti u Dugomselu.

U Brckovljanu dizao je ljude na uzbunu i opet istaknuti Radićevac Stjepan Valentak.¹⁶⁴ U Bregima postavljen je općinskim upraviteljem Šimun Lončarić,¹⁶⁵ prozvan »kapetan«, jedan od najistaknutijih Radićevaca onoga kraja, a od preko 40 uhapšenika u kotaru Dugoselo ustanovljeno je, da su osim dvojice trojice svi organizirani u Radićevoj seljačkoj stranci te da su pretplatnici Radićevog lista »Dom«. U Popovači bio je kolovodja Stjepan Uroić,¹⁶⁶ koji je već otprije poznat kao glavni organizator seljačke stranke. On je uhićen.

U kotaru sisačkom dala su se sela na oštećenje pruge na vijest, da će Radića odvesti u Beograd, a kolovodje bili su u općini Greda Ivan Mrazovac iz Odre kraj Siska i Gjurjo Kurjak-Fratrić iz Grede, koji su svaki u svom mjestu vodje organizacije Radićeve seljačke stranke.¹⁶⁷ U Prelošćici pako bio je jedan od glavnih kolovodja Nikola Kelčec, predsjednik organizacije H. P. S. S.¹⁶⁸ Jednako je i od ostalih uhićenika pretežni broj pristaša te stranke.

Nemiri u kotaru stubičkom su prama mišljenju upravitelja kotarske oblasti u Stubici unešeni iz susjednih kotara, no i tu je bilo povoljno tlo naročito u Gornjoj Stubici, gdje je raspoloženje pučanstva uplivilisano Radićevom seljačkom strankom.

U Zlataru (županija Varaždinska) je prema izvješću kotarske oblasti od 19. septembra 1920. broj 8 Prs. duševni otac uzbune posjednik i rudarski inženir

¹⁶¹ Zove se Ivan Kirigin, a bio je zapovjednik žandarmerijske stanice u Križu. On je u žandarmerijskoj stanici u Križu izjavio 22. rujna 1920. godine da je Lakuš 5. rujna 1920. godine govorio kako se buni cijela zemlja, kako će pobunjenici krenuti u Zagreb, srušiti vladu i uspostaviti republiku na čelu s Radićem. Usp. Zbornik građe, 368.

¹⁶² Vidi o njemu na i. mj., 286.

¹⁶³ Usp. bilj. 82.

¹⁶⁴ Usp. bilj. 88.

¹⁶⁵ Usp. bilj. 91.

¹⁶⁶ Usp. bilj. 75.

¹⁶⁷ Vidi bilj. 115 i 116.

¹⁶⁸ Vidi bilj. 107.

iz Ladislavca Neudörfer,¹⁶⁹ poznati agitator Radićeve stranke, koji je direktno poticao ljude na bunu i upozoravao, da treba telefonsku žicu prekinuti. I kotarski predstojnik u Zlataru izričito tvrdi, da se glavnim razlogom ove uzbune ne može smatrati niti žigosanje i rekvizicija konja, što je tek bio povod, niti želja za pljačkom, već da su tu posrijedi i politički momenti.

Jednako i veliki župan Varaždinski dr. Magdić¹⁷⁰ u svom izvješću od 15. septembra 1920. broj 121 Res. v. ž. navadja doslovno ovo:

»Ustanovilo se je tom prigodom, da se je već dulje vremena radilo na tome, da se Zagorje pobuni pa su vodje Radićeve seljačke stranke upotrebile određeno žigosanje stoke, u tu svrhu.«

Žandarmerijski vod Petrinja javio je dne 15. septembra pod brojem 852, da su željeznički podčinovnik Hrobač¹⁷¹ (iz Starog Futoka u Bačkoj) te 7 seljaka iz okolice Blinskog Kuta (na pruzi Sisak—Beograd) držali veze sa buntovnicima u Gušću, Prelošćici i Topolovcu (kotar Sisak), te da su na sastanku dne 8. i 10. septembra zaključili razoriti željezničku i telegrafsku prugu kod Blinskog Kuta, razoružati žandarme, silom izbaviti Radića iz zatvora te u urede postaviti upravnike iz naroda i t. d. Sedam okrivljenika je uhićeno i predano državnom odvjetništvu.

Kotarski predstojnik Posilović¹⁷² iz Pisarovine javio je, da su i u kotar Pisarovinu stigli neki agitatori, navodno iz Moslavine (kotar Kutina) da pozivlju narod na bunu. Ti da nijesu našli odziva u općinama Pisarovina i Jamnica, no u općini Dolnja Kupčina i Kupinec, gdje su pristaše Radićeve stranke, čini se da bi narod bio sklon nasilju. Ipak tamo nije došlo do uzbune, jer je odmah izaslan jaki odred od 40 žandarma.

Iz kotara samoborskog javljeno je, da su u mjesto Celine došla dva agitatora, no u pučanstvu nisu našli dispoziciju za bunu, pa su otišli neoprađena posla.

Šef policije u Karlovcu izvijestio je, da su u Turnju kraj Karlovca uhićena dva čovjeka i to Tomo Heblin¹⁷³ iz Prelošćice općine Topolovac i Eduard Marković¹⁷⁴ iz Letovanića oboje kotar Sisak, koji su u 1/2 11 u noći sazivali neku skupštinu. Kod njih da je pronađen spisak povjerenika seljačke stranke u onome kraju. Oni tvrde, da su u Zagrebu prisustvovali sjednici središnjeg glavnog odbora seljačke stranke, te da su njih osamnajstorica izaslani, da uređuju organizacije H. P. S. S. U ovom se predmetu vode još izvidi, a dosada je ustanovljeno, da su gornja dvojica razširivala Radićevu knjižicu »Gospodska

¹⁶⁹ Mirko Neudörfer, istaknuti pripadnik HPSS-a, odnosno HSS-a. O njemu više: B. Krizman, Korespondencija, 34 i dalje; vidi i Lj. Boban, Maček i politika HSS-a 1928—1941. Iz povijesti hrvatskog pitanja, Zagreb 1974., knj. I/51, 64.

¹⁷⁰ Pero Magdić (1863.—1922.) bio je jedan od potpredsjednika Hrvatskog sabora, gradonačelnik Varaždina.

¹⁷¹ Rudolf Hrobač, željeznički službenik u stanici Blinjski Kut, bio je uhićen zbog nagovaranja seljaka na bunu i zbog boljševizma. Usp. Zbornik građe, 319, 334—336 i dalje.

¹⁷² Možda je to Stjepan Posilović, kasnije istaknuti HSS-ovac.

¹⁷³ O njemu vidi Zbornik građe, 128 i 371.

¹⁷⁴ E. Marković, seljak, narodni zastupnik na listi HPSS-a. Na i. mj., 371.

politika bez naroda i protiv naroda»,¹⁷⁵ te da su održali više sastanaka i skupština. Svakako je začudno, da se »organiziranje stranke« obavlja tajno sazivanjem na skupštinu u 1/2 11 sati po noći a pogotovo je začudno, što su tom navodnom organiziranju stranke prisustvovala šestorica istaknutih karlovačkih komunista.

Sve ovo moglo bi se dovesti u neku vezu sa posvuda konstatiranom činjenicom, da su uzbunu širili posebni emisari, koji su dolazili na konju, kolima i pješice od sela do sela, pa je i to jedan od uzroka, što je uzbuna zahvatila toliko maha.

Kotarska oblast u Prelogu (Medjumurje) javila je izvještajem od 4. septembra 1920. broj 266 Prs., da je pouzdano saznato, da se u mjestu Gjelekovac uz Dravu na Madžarskoj granici na veliko razvija protudržavna propaganda. Nastavlja doslovno ovako:

»Kako je poznato tamošnji žitelji su listom svi pristaše Radićeve seljačke stranke, te su u zadnje vrijeme stupili u doticaj i svezu sa u Madžarskoj se nalazećim agentima Frank-Sachsove¹⁷⁶ družbe i bolševičkim agentima.« Dalje navadja, da se noću u čamcima preko Drave prevažava oružje, te nastavlja:

»Ljudi, koji odavde prolaze kroz Gjelekovac u Koprivnicu pripovijedaju, da ih ljudi u Gjelekovcu nagovaraju, da ne plaćaju nikakvih poreza ni daća današnjoj kraljevini S. H. S., jer da ova nema ni onako dugog života, budući da je njima miliji i Madžar i Švaba od Srbina, koji ih gnjavi i izrabljuje.«

Na ovo poslano je smjesta 25 žandara sa oficirom u Gjelekovac, da se stvar istraži.

U vezi s gornjim može se smatrati i telefonska vijest varaždinskog podžupana Sokolića¹⁷⁷ od 13. septembra, gdje javlja, da je bilježnik u Bukovcu (Podravina) pouzdano doznao, da po svim općinama kotara Ludbreg namjeravaju preuzeti upravu seljačka vijeća. Vide se dakle i u ovom kraju, gdje je jaka Radićeva stranka, iste one ideje, koje su izbile i u južnijim krajevima za vrijeme uzbune.

Istina u Podravini (kotari Koprivnica i Gjurgjevac), gdje je H. P. S. S. osobito organizovana, nije došlo ni do kakove pobune, tek što je pučanstvo odrečito izjavilo da neće predvadjati konja na žigosanje. Podžupan bjelovarski u izvješću od 12. septembra 1920. broj 1869 v. ž. ističe ovo kao interesantnu pojavu, no pitanje je, nema li se mir u ovim kotarima svesti i na činjenicu, da se tamo obzirom na demarkacionu liniju nalaze brojnije vojne posade.

Jednako je pitanje je li tek slučaj što je ustanovljeno, da je u oči pobune u Gornjem Šarampovu (kotar Čazma) u noći od 5. na 6. septembra noćio na štaglju Milana Kavura¹⁷⁸ narodni zastupnik Radićeve stranke seljak Vinko

¹⁷⁵ To je zapravo govor Stjepana Radića na noćnoj sjednici Narodnog vijeća 24. studenog 1918. godine, pretiskan iz lista *Dom* od 25. i 31. ožujka 1920. godine. Tisak: Slavenska knjižara, Zagreb (Radićeva knjižara). Cijena te knjižice bila je 2 krune.

¹⁷⁶ Ivica Frank, saborski zastupnik s liste Stranke prava, bio je jedan od vođa frankovačke emigracije; Vladimir Petrović Sachs, jedan od poznatijih frankovaca, također dugo u emigraciji.

¹⁷⁷ O njemu nema drugih podataka.

¹⁷⁸ Isto.

Lovreković.¹⁷⁹ Komandir žandarmerijskog voda u Kloštru Ivaniću tražio je dne 15. septembra telefonom, da se za Lovrekovićem raspiše potjera, jer da je utvrđeno, da je u oči i za vrijeme nemira držao neprijavljene skupštine u okolici Čazme, Križa i Ivanić grada. S njime da je bio neki dr Badalić,¹⁸⁰ koji da navodno ima veze s komunistima, a sada da se obojica kriju po šumama. Ovo nije još izvidjeno, pa će se rezultati izvida naknadno izvijestiti. Jednako je ustanovljeno, da je u isto vrijeme boravio u Ivanić gradu odvjetnički koncipient Dr. Krnjević, pristaša H. P. S. S. te da je dne 6. septembra pučanstvu u Bregima na cesti držao govor.¹⁸¹ Što je govorio još se ne zna, dok Dr Krnjević tvrdi, da je mirio narod.

Konačno valja još navesti, da je u Dugomselu uhvaćeno pismo, što ga je u zatvoru pisao jur prije spomenuti Radićevac Šimun Lončarić iz Zaklepice,¹⁸² prozvan »kapetan«, a u kojem pismu spominje bez pobližih navoda neke »zaključke u sjednici glavnog odbora o revoluciji«, te svršava: »Ovo neka se preda Dru Mačku¹⁸³ a ne gospodji Radićevoj,¹⁸⁴ jer bi ju ovo previše ražalostilo.« Treba pako znati, da Dr Maček sada zamjenjuje u vodstvu stranke zatvorenog Stjepana Radića. Ovjerovljeni prepis pisma otposlan je ministarstvu dne 23. o. mj., a samu stvar razbistrit će sudbena istraga.

Uz sve navedeno treba još istaknuti, da u okolišu Sv. Ivana Zeline, gdje je buna buknuła sasvim nezavisno od pobune bjelovarskog kraja, nije bar dosada bila u većini Radićeva stranka, no i tu se je nakon prvih akcija mase, koje su išle za oslobodjenjem uhićenika i povratkom oduzetih konja te uništenjem spisa o popisu stoke, pokazala tendencija »proti gospodi«, koja je huškanjem Radićevim već i nesvjestno prešla u mentalitet seljaštva i ovoga kraja.

Sada je pobuna stišana, no ne valja nikako stvar promatrati suviše optimistički, jer glavni razlozi pobune (opće nezadovoljstvo, nepovjerenje prema državi, demagoško razdraživanje mase i nesredjeni nazori o državi) još sveudilj postoje.

Tako podžupan varaždinski javlja dne 22. septembra, da se iz raznih krajeva županije saznaje, da postoji neko osobito gibanje po selima i to noću. Ljudi da se sastaju i dogovaraju, a navodno zalaze u sela i neki automobili. Po danu pako ništa se ne opaža. Razumije se, da su odmah izdane potrebne odredbe, da se ovo provjeri, no svakako ova vijest kao i mnoge druge, a naročito sve češće glasine o nekom sakupljanju Madžara uz našu granicu te o živoj akciji grupe Frank-Sachs opravdavaju bojazan, da se neprijateljski raspoloženi elementi još nijesu smirili, te da će pokušati sve i sva, da još prije konstituante potaknu nemire i neredu u pučanstvu.

¹⁷⁹ V. Lovreković (1873.—1937.), kasnije disident HSS-a, u ovo vrijeme vrlo djelatna i česta meta organa vlasti. Usp. o njemu Zbornik građe, 329, 333; *B. Krizman*, Korespondencija, 101, 107, 658; AISP, XXI, inv. br. 225.

¹⁸⁰ Josip Badalić. O njemu usp. Zbornik građe, 329, 333.

¹⁸¹ Juraž Krnjević (1895.—1988.), jedan od prvaka HSS-a. Usp. o njemu: *B. Krizman*, Korespondencija, 39 i dalje; *Lj. Boban*, Maček i politika, I, 23 i dalje, II, 63 i dalje.

¹⁸² Vidi bilj. 91.

¹⁸³ Vlatko Maček obavljao je u to vrijeme u svojoj odvjetničkoj kancelariji poslove obrane za brojne okrivljenike i u vezi s bunom i u vezi s neizvršavanjem vojne obveze. Usp. AISP, XXI, inv. br. 225.

¹⁸⁴ Vidi bilj. 102.

Uz to dolazi izborna kampanja, koja već po samoj naravi stvari unaša u široke slojeve neku uzbudjenost. Kako izbori imadu da budu apsolutno slobodni, niti se hoće niti se može spriječavati održavanje sastanaka i skupština, pa se tu pruža i opet široko polje rada bezdušnim agitatorima, koji ovo mogu lasno da izrabe i u protudržavne svrhe.

Čast mi je stoga i ovom zgodom ponovno istaknuti, da u ovim krajevima, koji su na udaru svih strana i izvrgnuti radu agenata i talijanskih i mađarskih i habsburgovskih i bog zna čijih, valja biti osobito na oprezu, pa da je stoga u dobro shvaćenom državnom interesu potrebno, da se odredi nadležnim faktorima da drže u pripremi dostatnu oružanu silu tako, da ju se u slučaju potrebe može smjesta dobiti. Uz to i sama prisutnost i blizina oružane sile djeluje kao najbolje preventivno sredstvo.

Konačno molim, da se i druge razne mjere, koje u slučaju potrebe bivaju odavle predložene, hitno odobravaju. Nemogu a da i ovdje ponovno ne svratim pažnju na moju zamolbu od 13. septembra 1920. broj 15577 Pr., kojom sam zamolio odobrenje kredita za potrebe, proizašle iz ove uzbune. Naročito upozoravam, da je pučanstvo onih općina, u kojima nije bilo nemira, ali u koje su radi prevencije potpunim uspjehom izaslane vojne pomoćnice, bilo zvanično obećano, da troškovi pomoćnice neće pasti na teret općine, nego na teret države. Ako se sada ovo zvanično obećanje nebi ispunilo, značilo bi to i opet uništavati i ono malo vjere, što je pučanstvo još imade u državnu upravu, pa bi to imalo politički najlošije posljedice. Jednako je i sa ostalim troškovima, koji bi se imali iz zatraženog kredita podmirtii, pa molim i ovom zgodom najhitnije odobrenje toga kredita.¹⁸⁵

O dalnjem tečaju istrage i uspjesima iste predlagat će se svojevremeno izvještaji, a već sada mogu priopćiti, da je optužnica protiv ubojice kr.(aljevskog) kotarskog predstojnika u Sv. Ivanu Zelini radi zločina umorstva već pravomoćna, te je glavna rasprava pred kr.(aljevskim) sudbenim stolom u Zagrebu za dan 1. oktobra o. g.¹⁸⁶

U Zagrebu, dne 24. septembra 1920.

Dr M. Laginja

¹⁸⁵ Vlasti u Beogradu nastojale su da teret troškova za gušenje pobune prebace na općine u kojima su se seljaci i pobunili. Ban Laginja ishodio je u Beogradu svotu od milijun dinara za odštetu zbog nemira u Hrvatskoj, ali je ipak glavni teret dakako pao na općine koje su morale hraniti žandarmeriju i vojsku. Usp. *Laginja*, Dnevnik (vidi bilj. 31). Riječi »najhitnije odobrenje« u izvorniku su podvučene isprekidanom crtom.

¹⁸⁶ Vidi bilj. 123.

SUMMARY

BAN MATKO LAGINJA'S REPORT ABOUT PEASANT UPRISING
IN NORTHWESTERN CROATIA IN SEPTEMBER 1920

With an introductory analysis of sociopolitical situation and the position of peasantry during the period 1918—1920, the author presents the integral text of the Croat ban Matko Laginja's report, which he sent on 24 September 1920 to the government in Belgrade. It is supplied with notes about the literature and the sources as well as significant events and people.

This is the first time that this report is being published in its entirety, and it represents the most important source about the great peasant uprising in 1920 in Bjelovar—Križevci, Zagreb, and Varaždin provinces. The insurrection was caused by a forced supplementation of military reserves (branding of animals, especially horses, and registration of carts), but its roots were in a general discontent of Croat peasants with the centralized and unitarian regime and the Karadorđević's monarchy. The revolt of several thousands of peasants saw its bloody end. Fifteen peasants were killed, dozens were wounded, and a few hundred were sentenced to long prison sentences.